

SOPRON U BOSNI

Povodom jedne stogodišnjice

Značajno mesto u bosanskoj kulturnoj istoriji novijeg vremena pripada nesumnjivo zemunskom štamparu Ignjatu K. Sopronu (Ignaz Soppron) kao osnivaču prve štamparije u Sarajevu (1866), tim pre što je njegova štamparija, posle znamenitog pokušaja starca Božidara Go-raždanina, u prvoj polovini XVI veka, bila stvarno i jedina u celoj Bosni i Hercegovini. Taj poduhvat nije, naravno, stajao sam za sebe, izolovano i nezavisno od ostalog društvenog zbivanja, naprotiv, on se morao prilagoditi težnjama turske uprave, koja pokušava i u Bosni ovog vremena, putem reformi ali i drugim raspoloživim sredstvima, da ojača svoje poljuljane pozicije. Može se stoga razumeti što su napredne društvene snage, suprotstavljajući se političkim ciljevima vlastodržaca, odricale štampariji svaki značaj i frontalno je napadale kao ustanovu koja u oblasti prosvete i kulture ima pre svega da posluži interesima stranog zavojevača. Ali prigovori savremenika su tokom vremena gubili oštrinu i bili ublaženi na snošljivu, razumnu meru, pa se danas sve više ističe uloga koju je ova štamparija imala u popularisanju pisane reči, što je vidno potvrđeno i njenim stogodišnjim kontinuiranim razvitkom.

Dok se širio krug onih koji osnivaču prve štamparije u Sarajevu odaju hvalu i priznanje, manje je poznato da se Ignjat Sopron za sve vreme bavio, pored štamparstva, i raznim izdavačkim, redaktorskim i književnim poslovima. Na taj je način kod njega, u jednom licu, zastupljeno više međusobno povezanih pa ipak različitih funkcija, slično kao kod onih pionira pregaoca iz ranog perioda, koji su novoj štamparskoj veštini krčili put ne samo kao štamparski majstori nego i kao izdavači i mnogostrani pisci. I kolikogod to pri današnjem diferenciranom radu izgledalo neobično, Sopron je zaista bio jedan od poslednjih radnika koji je putem štampe promicao kulturne tekovine sjedinjujući u sebi više raznih zvanja. Ovo je potrebno istaći i zbog toga što su shvatanjem njegova rada u Bosni kao isključivo štamparskog stvarane neke pogrešne tvrdnje, koje ni do danas nisu ispravljene.

Kao izučeni štampar, I. Sopron je rano osnovao štampariju u Zemumu i vodio je sve do pred kraj svog života. Nastojeći da preduzeće poslovno održi, on je prihvatio izdavački posao kao neophodan za štampariju, pa je već u prvo vreme sam izdavao knjige i neke povremene

publikacije (lokalni politički list, književni list »Podunavka«). Međutim, kasnije, posle osnivanja štamparije u Sarajevu i pokretanja političkog lista »Bosanski vjestnik«, on se nije ograničavao samo na štamparsko-izdavačku delatnost, već se uz to bavio još i redaktorskim poslovima, i to vrlo aktivno. Od tada pa do kraja života Sopron je s malim prekidima bio u isto vreme štampar, izdavač i urednik jednog od političkih listova koje je pokretao i izdavao na našem ili nemačkom jeziku (»Bosanski vjestnik«, »Zemunski glasnik«, »Grenzbote«, »Semliner Wochenblatt«).

Sopron je i kao pisac delovao aktivno i bio vrlo plodan. Radi skupljanja potrebne građe tragao je strpljivo za istorijskim izvorima, naročito po javnim i privatnim arhivima, dok je s vanrednim darom posmatrao pojave savremenog života, beležio zanimljivosti i o njima kasnije pisao. Njegovo obimno književno-publicističko delo, pretežno na nemačkom jeziku, tangira jednim delom i nas, bilo da se radi o originalnim obradama raznih tema, bilo pak o brojnim prevodima iz naše književnosti na nemački jezik. Ovde treba spomenuti i Sopronove putopisne i druge crte iz Bosne, rasute po starim listovima i danas gotovo zaboravljene, iako često sadrže zanimljive podatke iz nedavne bosanske prošlosti.

Stogodišnjica osnivanja prve štamparije u Sarajevu pruža priliku za ožvljavanje uspomene na osnivača te štamparije, kao i njegov rad u Bosni. To je takođe momenat da se iz zaborava otmu i neki Sopronovi feljtoni koji se odnose na Bosnu i njene prilike.

Biografski podaci

O Sopronovom životu najpouzdaniji su svakako podaci koje je ostavio sam kad je 31. jula 1892, na dvadesetak meseci pred smrt, napisao ukratko svoju biografiju na nemačkom jeziku. Ali gotovo pola veka ostao je taj spis nepoznat javnosti, pa su se u tom vremenu javila neka neslaganja o Sopronovom ponešto neobičnom životu. Korišćenjem ove autobiografije, sad već pristupačne pošto je objavio Vasa Stajić u prevodu dr Milana Sevića (Novosadske biografije, Sveska peta, Novi Sad 1940, str. 54—57), izvesno je da će se izbeći neke netačnosti koje se ponavljaju u raznim napisima.

Ignjat Sopron rodio se 30. septembra 1821. u Novom Sadu.¹ Nemač po narodnosti, on potiče iz građanske trgovačke porodice koja se 1739. g. doselila u Novi Sad iz Beograda, kad su taj grad Turci ponovo zauzeli. Zanimljivo je kazivanje V. Stajića da u materijalima nije našao »kad je ova porodica, iz Italije, doselila u Novi Sad«, pri čemu još ukazuje da se tokom XVIII stoleća zvala gotovo redovno Sopron (c. d. str.

¹) Prema V. Stajiću na istom mestu, jer pretpostavljam da je podatak zasnovan na arhivskom materijalu po kome su i rađene ove biografije. Inače o datumu Sopronova rođenja ne slažu se izneti podaci. Tako je prilikom njegove smrti naveo novosadski »Branik« (X, br. 32 od 17 (29) marta 1894) kao godinu Sopronova rođenja 1825, a po njemu isto zemunsko »Novo vreme« (br. 34 od 20. marta 1894), »Bosanska vila« (IX, br. 7 od 15. aprila 1894) i valjda još neki listovi. U »Narodnoj enciklopediji« (IV — 1929) dr Dušan Popović je naveo 1820. kao godinu Sopronova rođenja, a za njim povelili su se neki pisci, kao Đorđe Pejanović (»Pregled«, IV, sv. I, 1949). Ne znam gde je Hamdija Kreševljaković pronašao da se Sopron rodio 30. VII. 1824 (»Štamparije u Bosni za turskog vremena«, »Građa«, IX, Zagreb 1920, str. 13).

50). No, Stajic nije izneo nikakve dokaze o italijanskom poreklu porodiце (po imenu jedva bi se smelo ići na takav zaključak), a verodostojnost tog kazivanja smanjena je već tim što sam Sopron to poreklo uopšte ne pominje. Ali, kakvo god bilo poreklo, nema nikakve sumnje da se radi o čoveku koji je po nacionalnom osećanju bio uvek samo Nemaц.

Izgubivši rano oca, Sopron je u 16. godini života morao prekinuti svoje redovno školovanje. Radi izučavanja štamparskog zanata stupio je najpre kod novosadskog štampara Pavla Jankovića, odakle je posle godinu dana prešao u štampariju Landerera i Hekenasta u Pešti. Dve godine kasnije otišao je u Beč i bio primljen u Državnu štampariju, koja se pod upravom dvorskog savetnika Alojza Auera (1813—1869) počela već razvijati u pravi grafički umetnički institut. Tu je proveo punih pet godina i za to vreme, zadobivši direktorove simpatije, pohađao na Bečkom univerzitetu predavanja iz filologije i literature kod profesora Miklošića, Bolera i Pficmajera, a uz to se ogledao i u književnom radu. Sećajući se ugodno vremena provedana u bečkoj Državnoj štampariji, gde je jedno vreme praktikovao Fran Kurelac a stalan gost bio Vuk Karadžić, Sopron je u svom zanimljivom feljtonu «Pre četrdeset godina» opisao atmosferu koja je tu vladala, kao i neke svoje doživljaje («Semliner Wochenblatt», VIII, br. 1 iz 1887).

U leto 1847. godine Sopron je na poziv Gustava Hajnea (Heine) stupio u redakciju novoosnovanog «Fremdenblatta» u Beču i na tom mestu ostao sve dok list nije zbog burnih događaja 1848. prestao da izlazi.

Vrativši se nakon toga u svoj zavičajni Novi Sad, Sopron nije imao mogućnosti da osnuje štampariju, kako je za vreme učenja godinama želeo i sanjao, jer je samo mesto u ratnom vrtlogu bilo veoma opustošeno. Pošto mu je u to vreme propala porodica, kao i mnoge druge u Novom Sadu, on je pobeгаo u Beograd i u njemu ostao sve dok se nisu sredile prilike. Godine 1851. nastanio se u Zemunu, gde je dobio građansko pravo, i već krajem iste godine uspeo da na osnovu koncesije otvori i štampariju. Može se smatrati da je to prva stalna štamparija u Zemunu s obzirom da je dr Danilo Medaković, bežeći 1848. godine sa svojom štamparijom iz Novog Sada, radio ovde samo kraće vreme, dok je po okončanju revolucije više voleo da se vrati na zgaršišta u Novi Sad nego da pod vojnim režimom u Zemunu nastavi svoju štamparsku delatnost.

Prvih desetak godina Sopranova štamparija u Zemunu razvijala se dobro zahvaljujući nekim povoljnim okolnostima. U širem graničnom području nije uopšte bilo štamparija, pa je ova poslovala tako reći bez takmaca. Pored toga, Zemun je još neko vreme bio važan centar za tranzitnu trgovinu s Orijentom i štamparija je putem trgovinskih cirkulara i ostalih poslovnih štampanica postala poznata i u zemljama pod Turskom, odakle je dobijala sve više porudžbina ne samo za slične poslovne formulare nego i za školske i razne druge knjige. Tehnički dobro opremljena, ona je mogla da proširi rad i zadovolji veće potrebe svojih komitenata. Na stvaran uspeh upućuje i podatak prema kome je iz ove štamparije u periodu 1852—1860. godine izišlo oko stotinu dela odnosno godišta časopisa na nemačkom, srpskohrvatskom, bugarskom, grčkom i rumunskom jeziku. Glavna pažnja obraćana je štampanju srpskih knji-

ga, od kojih su tada štampane ovde, pored ostalog, Njegoševa »Slobodnjada«, »Proza i stihovi« Ljubomira Nenadovića, a takođe i drugo izdanje njegovih »Skupljenih pesama«, epske pesme Joksima Novića, »Primedbe« na Vukov prevod Novog zaveta od Nikanora Grujića, beletristički sedmični list »Podunavka« (1856—1858), zatim više romana, zbirki narodnih pesama, kalendara i drugih knjiga (»Semliner Wochenblatt«, VIII, br. 49 iz 1887).

Ali posle 1860. godine pogoršale su se poslovne prilike zemunske štamparije, jer se štampa u novoj ustavnoj eri svuda slobodnije razvijala, a samo su stari propisi sa ograničenjima ostali i dalje na snazi u vojnoj granici, gde je i Zemun spadao. I u zemljama pod Turskom upravom tekao je sličan razvojni proces, istina sporo i jedva приметно, još od pariskog mira i tim povodom izdanog hatihumajuna (1856), a započeo se delom i u težnjama centralne vlade da uz upravne reforme sprovede i izvesnu liberalizaciju u korist raje. U izmenjenim prilikama zemunska štamparija nije više bila sposobna za poslovnu utakmicu sa centrima iz neposredne blizine (Beograd, Novi Sad), koji su se i u štamparstvu brže razvijali. Po svemu sudeći, Sopron je bio svestan nastalih promena i nepovoljnih tendencija u daljem razvoju, pa verovatno njegovoj težnji da izbegne zastoje u štamparskom poslu treba pripisati što je u leto 1865. godine prihvatio poziv turske pokrajinske vlade i u Sarajevu udario temelje prvoj modernoj štampariji. Ipak, on je i dalje zadržao svoju štampariju u Zemunu.

Sopron je nešto više od godinu dana ostao u Sarajevu, gde se brinuo o štampariji, pokrenuo i sam uređivao »Bosanski vjestnik«, nedeljni politički list. Pošto je svoju štampariju prodao vilajetskoj vladi on se pre ugovorenog roka vratio u Zemun i produžio svoj stari štamparski posao.

U Zemunu Sopron je već krajem 1867, uskoro po povratku iz Sarajeva, pokrenuo srpski informativni list »Zemunski glasnik«, koji je redovno na osam stranica izlazio jednom nedeljno, i po formatu, štampi i načinu uređivanja izgledao umnogom kao produžetak obustavljenog »Bosanskog vjestnika«. Sa dosta truda i troška on je izdavao ovaj list tokom pune dve godine, na vreme i bez ikakva prekida. List je imao lokalni karakter, za Zemun i okolni Srem, ali je, kao i ostali slični listovi, informativno donosio političke i ostale vesti sa svih strana, pa i iz Bosne. Iako je po završetku druge godine bilo predviđeno da će list »jednu družinu rodoljubaca uređivati« (»Zemunski glasnik«, br. 52 od 26. oktobra 1869), Sopron je ipak morao prekinuti njegovo izdavanje, pošto za ovaj posao nije našao podršku kod vodećeg sloja Ujedinjene omladine srpske.

Svojim negativnim stavom prema ovom srpskom listu vodstvo Omladine je, kako se čini, podstaklo Soprona da od nove 1870. godine izdaje u Zemunu jedan politički list na nemačkom jeziku. Bio je to nedeljni list »Grenzbote«, s kojim su isprva činjeni samo pokušaji. Ali nemački list je, mimo očekivanja, našao odziva i stekao prijatelje i u širem krugu, tako da je uskoro pokrивao štamparske troškove, što kod »Zemunskog glasnika« nije bio slučaj. I sam se skromni Sopron hvalio ovim listom, ističući da je list u toku pet godina u velikom stilu izlazio pod njegovim uredništvom i u provincijskoj štampi zauzeo

ugledno mesto. Bio je to, kako je nekad isticano, jedini nemački list u ono vreme «koji je branio i srpske interese u Ugarskoj i zastupao interese Srbije» («Branik», X, br. 32 od 17 (29) marta 1894). Ali i ovde su izbile neke smetnje koje izdavač nije uspeo da otkloni, pa je naposljetku morao list obustaviti. Za vreme rusko-srpskih ratova s Turskom Sopron se u Bukureštu upustio u neki trgovinski posao.

Godine 1880, uskoro pošto se u Zemun povratio iz Rumunije, Sopron je pokrenuo novi politički list na nemačkom jeziku «Semliner Wochenblatt», koji je do smrti jednom nedeljno izdavao i sam uređivao. Na ovom listu, pretežno lokalnog značaja, Sopron je s ljubavlju radio poslednjih petnaestak godina, objavivši u njemu mnoge svoje putopisne, istorijske i druge crte.

Iz obimnog Sopronova književno-publicističkog dela pomenućemo ovde neke njegove napise koji se odnose na prošlost našeg naroda («Uspomene iz 1848. godine», «Odlomci iz istorije Srbije»), zatim opširnije zapise o pojedinim savremenikima s kojima je dolazio u doticaj («Mata Ivić», «Jovan Ristić»), razne njegove slike iz bosanskog života («Slike sarajevske», «Putna crta iz 1865», «Pomorska bitka kod Visa», «Božić među Turcima»), kao i neke izvorne pripovedačke pokušaje («Nihilisti», «Poslednja grofica Brankovića»). No najznamenitije Sopronovo delo je svakako opsežna «Monografija o Zemunu i okolini» («Monographie von Semlin und Umgebung»), napisano uglavnom na osnovu rukopisnih izvora, za koje je tridesetak godina marljivo skupljao građu. Delo je posvećeno građanstvu Zemuna i štampano kao piščevo izdanje (Zemun 1890), a nagrađeno je od zemunske opštine. Pisano je s naučnim pretenzijama, objektivno i dokumentovano, ali i sa neskrivenim simpatijama prema našem narodu.

Pored originalnih radova, Sopron je mnogo prevodio sa srpsko-hrvatskog jezika na nemački, naročito iz dela Jovana Subotića, Ljubomira Nenadovića, Milorada Popovića Šapčanina, Laze K. Lazarevića, Ilije Omanovića Abukazema, Ilariona Rugarca i drugih.

Prilikom smrti Ignjata Soprona, 26. marta 1894. u Zemunu je izbila na videlo jedna mala afera. Zemunski župnik, književnik i pedagog Vilim Korajac (1839—1899) odbio je da oglasi njegovu smrt i izvrši obred sahrane u ime rimokatoličke crkve, nalazeći za to povod u jednom ranijem događaju. Kad se, naime, Sopron, po smrti prve žene Pauline (1883), ženio njenom sestrom Lujzom, Korajac je za taj brak izradio papin blagoslov, ali pod uslovom da se venčanje obavi u katoličkoj crkvi. Ali Sopron se, i pored toga, venčao po evangeličkom obredu — jer se radilo o ćerci evangeličkog sveštenika Vebera iz Stare Pazove, pa se tim postupkom zamario župniku Korajcu i katoličkoj crkvi. Tako se dogodilo da je srpsko sveštenstvo oglasilo Sopronovu sahranu, naredivši da se za vreme sprovida zvonj, dok je srpsko pevačko društvo pevalo u povorci pravoslavne pogrebne pesme. Brojnim učešćem u sprovodu Srbi su hteli, kako se tvrdilo, da honorišu Sopronove zasluge za srpsku knjigu i književnost.

Savremenici opisuju Soprona kao ugladana i vaspitana čoveka, osobito radina ali i vrlo skromna, kao čoveka dobričinu, koji se celog veka patio samo da bi se u životnoj borbi održao. Obrazovan, uz to čarovit, on se isticao neobičnom memorijom i po tome umnogom pred-

stavljao živu istoriju svoga vremena. U društvu je bio predusretljiv i zanimljiv, pričao je osobito lepo i pri tom samo pričanje začinjao duhovitim dosetkama i istorijskim anegdotalama. Znao je mnoge epizode iz života naših starijih književnika, s kojima se i lično poznao. Tvrdi se takođe da je u Zemunu živio lepo sa srpskom inteligencijom i u njenim redovima nalazio pomoći za svoje publicističke radove. »Kao javni radnik služio je i srpskim interesima, te mu je te zasluge priznalo srpsko namesništvo, kad mu je darovalo orden sv. Save. Ali i kao nemački novinar nikad nije vojevao protiv krupnih interesa srpstva... Taki Nemci su retki i zato pokojniku pripada naše poštovanje i priznanje« (C. br. »Branika« iz 1894).

Osnivanje štamparije u Sarajevu

Otvaranjem prve štamparije u Sarajevu, Ignjat Šoron je zaista udario temelje modernom štamparstvu u Bosni i Hercegovini. Samo, ne sme se pri tom smetnuti s uma da je mnogo pre njegove pojave radila u ovim krajevima jedna štamparija, koja kao svedočanstvo o našim ranim kulturnim nagnućima ima tim veće značenje što posle nje, unih 335 godina, nije na ovom području postojala nikakva štamparija.

O ovoj staroj štampariji pouzdano se zna da je u prvoj polovini XVI veka radila kraće vreme u Goraždu na Drini, uz hram svetog velikomučenika Georgija, zadužbinu hercega Stjepana. Tu su je braća Đurađ i Teodor Liubavići doneli iz Venecije, ode ih je posle 1520. godine nosio starić Božidar Goražđanin da izuče štamparski zanat i nabave štampariju. Savladajući tehniku štamparske veštine, oni su za svoje bavljenja u Veneciji štampali knjige »Služabnik« (1527), a zatim knjige štampariju preneli u Bosnu i smestili uz goraždansku crkvu. U ovoj štampariji izrađena je knjiga »Psaltir sa posledovanjem i časlovcem« (1529), prva koja je štampana u Bosni, i to trudom sveštenika Teodora, nošto je Đurađ bio već umro. Nešto kasnije štampana je uz pomoć đakona Radoja knjiga »Trebnik« (1531), a onda je štamparija obustavila rad (nije ustanovljeno da li je »Trebnik« i drugi put 1535. godine štampan, kako je to tvrđeno). O njenom daljoj sudbini kaže Radoslav Grulić u jednom prikazu »da je sasvim pouzdana tvrdnja, da je goraždansku štampariju oko 1544. preneo u Travnište logotet Dimitrije Liubavić, unuk osnivača njena Božidara Goražđanina« (»Srp. knjiž. glasnik«, knj. XXII, sv. I iz 1909, str. 66).²

Ne može biti nikakve sumnje o tom da je do brzog gašenja goraždanske štamparije, odnosno njenog povlačenja na skrovitije mesto došlo pre svega zbog izuzetno nepovoljnih prilika u kojima se naš narod našao po turskom zavojevanju zemlje. Otađ na tokom više stoleću nisu postojali ni osnovni uslovi za prosvetnu delatnost u narodnim masama, a kako je neprosvećenost prekrivala zemlju i postala gotovo opšta, za štamparijom se nije sve do novijeg vremena ni osećala naročita potreba. U ovim prilikama je razumljivo što se prvi pokušaji osni-

² O goraždanskoj štampariji pisali su: Milenko Vukićević (»Glasnik zem. muzeja« Sarajevo 1901), Ljubomir Stojanović (»Srpski književni glasnik«, knj. VII, 1902), H. Kreševliaković (c. čl. Zagreb 1920), Sveten Kašiković (»Bratstvo« Sarajevo I, 1925) i dr.

vanya štamparije u Bosni javljaju tek oko sredine XIX veka, i to u vezi s ilirskim pokretom i uopšte buđenjem, odnosno širenjem nacionalne misli. Na tome su isprva radili gotovo jedino franjevci, kao školovani ljudi, među kojima je prvi bio agilni Ivan Frano Jukić (1847. a i 1850), zatim franjevačka provincija s fra Andrijom Kujundžićem na čelu (1853) i najposle Jukićev rođak Ante Kajić, izučeni tipograf (1857).³ Ali svi ti pokušaji ostali su bezuspešni, jer turskim upravljacima nije još konveniralo da izlaze u susret rajinim težnjama, na prema tome ni da ma kome odobravaju osnivanje štamparije. Izvesnu ulogu je pri tom svakako igrala i surevnjivost među evropskim silama, izražena u težnjama njihovih konsularnih predstavnika u Sarajevu — da svaki svojoj zemlji obezbedi pretežan uticaj.

U ovakvim prilikama jasno je da se ideja o osnivanju štamparije u Sarajevu mogla ostvariti tek kad se za nju zauzela pokrajinska vlada, što se zaista i dogodilo uskoro posle donošenja Ustavnog zakona za vilajet bosanski (u junu 1865), u kojem je to u § 9 izričito predviđeno.⁴ Za dokaz ove povezanosti vredi istaći da je već prilikom zaplene beogradskih udžbenika i blokiranja knjižnice sarajevskih srpskih škola (21. juna 1865) pušten glas iz zvaničnih krugova o osnivanju »knjižgopečatnje« u Sarajevu, u kojoj će se pre svega štampati knjige potrebne za škole, kako je sarajevski dopisnik još 9 jula javio novosadskom »Napretku« (XVIII, br. 56 od 18. julija 1865). Da to nisu bili prazni glasovi vidi se i po tome što je, zaista, valija Osman-Šerif-paša pozvao uskoro zemunskog štampara Ignjata Soprona da u Sarajevu otvori modernu štampariju, ponudivši mu uz koncesije izvorne povlastice i subvenciju.

Po brzom razvoju stvari sme se tvrditi da je vilajetska vlada forsirala pitanje štamparije, nastojeći da ga praktično što pre reši. U pogledu same valijine inicijative, kad je preduzeta i kojim kanalima, verovatno je da će više svetlosti uneti nova, potpunija istraživanja. Ali, nezavisno od toga, treba već sad ukazati da je Osman-pašina ponuda naišla na dobar prijem kod I. K. Soprona, koji je iz poslovnih razloga dao brzo principiijelan pristanak za otvaranje štamparije u Sarajevu. To potvrđuje i Sopronovo putovanje u Bosnu na poziv Osman-paše već sredinom novembra 1865, kako ga je sam opisao u svom zanimljivom

³ Iz obimne literature o pokušajima za osnivanje štamparije u Bosni najveću svotu važnije, kao: Tuzomić Alamović: Ivan Frano Jukić, Sarajevo 1907, str. 47; J. Jelenić: Kultura i bosanski franjevci, II, Sarajevo 1915, str. 507—590; H. Kreševljaković: c. čl. str. 7—12; A. Ivić: Arhivska građa o jugoslovenskim književnicima SKA, Beograd 1935, 447—447; Vladislav Skarić: Sarajevo i njegova okolina, Sarajevo 1937, str. 216; Dr. B. Gavranović: B. i H. od 1853—1870, Građa, Naučno društvo BiH, Sarajevo 1956, str. 56, 75 itd.

⁴ U srpskohrvatskom prevodu § 9 Ustavnog zakona vilajeta bosanskog glasi: »Zvaničnik jedan, nazmenovan carskim ukazom i noseći ime Mehtub-dži-efendija (upravitelj korespondencije, glavni kancelar) odpravljajući zvaničnu korespondenciju vilajeta: isti je čuvar vilajetskog arhiva, i njemu pripadajući vrhovna uprava nad državnom štamparijom« (»Bosanski vjestnik«, br. 4 od 28. aprila 1866).

putopisu.¹⁾ Samo od Broda do Sarajeva putovalo se kolima tada (posle 1864, kada je napravljen koljski put) tri do četiri dana, i sigurno je da se Sopron ne bi odlučio na ovaj tegobni put da nije bio rešen da primi ponuđeni posao.

Još jedan podatak nesumnjivo potvrđuje Sopronovu ranu odluku da u Sarajevo prenese, odnosno otvori svoju štampariju. Na sednici odbora Srpskog učenog društva u Beogradu od 24. oktobra 1865. »predsedatelj javlja, kako se čuje da g. Sopron odlazi iz Zemuna u Sarajevo, te da se s njim urede društveni računi« (»Glasnik«, knj. II—1866). Ovakvi glasovi i zaključci upućuju na Sopronovu rešenost da sa svojim štamparskim poslom, koji mu već nije cvetao u Zemunu, pređe u Bosnu i tamo okuša sreću koristeći izvesne povlastice.

O uzovoru koji je Sopron sklopio s Osman-pašom u Sarajevu krajem 1865. godine zna se ponešto iz saopštenja u listu »Bosanski vjestnik«, kao i iz nekih savremenih novinskih izveštaja. Članak u »Bosanskom vjestniku«, pisao je sam Sopron, pa ne može biti nikakve sumnje da izneti podaci nisu verodostojni. Tu Sopron kaže najpre da je podignuta štamparija po sebi privatno preduzeće koje »uživa utoliko podnoru od strane vlade, da je bar početak njen u materijalnom obziru obezbeđen«. Istaknuvši da je štamparija tehnički opremljena da može štampati knjige kako ćirilskim i latinskim tako i turskim, grčkim i jevrejskim slovima, vlasnik obećava da će radi uspešnije poslovanja izdavati u ovdašnjoj ili zemunskoj štampariji razna dela o svom trošku i prema mogućnostima ih i nagradivati, »a vlada naprotiv princede znamenite žrtve, da školsko učenje bolje unapredi, te će štampati o svom trošku sve potrebne školske knjige za učenike bez razlike vjeroispoviedi« (»Bosanski vjestnik«, br. 1 od 7. aprila 1866.). Ovdje se, razumljivo, ne kaže ništa o visini ugovorene subvencije.

Prilikom seobe štamparije iz Zemuna u Sarajevo, početkom marta 1866. u novinskim dopisima čuli su se određeni glasovi o ponudbi između Soprona i Osman-paše. Većina listova smatrala je tačnim izveštaj koji je dopisnik iz Broda poslao 12. marta zagrebačkim »Narodnim novinama«. Tu je od važnijih tačaka stajalo da će Sopron pod svojom rukom imati štamparski personal, ali uz obavezu da jednog mladića učli štamparstvu. »Ugovor je učinjen na tri godine« — kaže se dalje — »i turska vlada ne može za to vreme ni s kim drugim podvezivati ugovor o štampariji; dalje oni će biti dužni držati čoveka koji će dobro biti vešt srpskom i turskom jeziku i koji će znati prevoditi s jednog na drugi. Dohodak od štamparije pripadaće Sopronu i osim toga davaće mu vlada 1000 dukata subvencije na godinu s troškovima selidbe našće njemu na teret« (»Vila«, II, br. 15 od 10. aprila 1866, str. 252).

¹⁾ I. S.: Aus meinen bosnischen Aufzeichnungen — Reiseskizze aus dem Jahre 1865. »Semliner Wochenblatt«, XII, br. 28—29 iz 1891; XIII, br. 29, 32—33 iz 1892 — Na jednom mestu Sopron kaže: »Bila je sredina novembra, dan lep ali hladan, kad sam prošao čuvenj Vranduk...« Sutradan je prof. Kiseljakom sreću Rustem-bega Cengića sa većim društvom lovaca, i na njegovo pitanje od kuda dolazi i gde putuje, odgovorio je: »Hvala lepo, bežel! Dolazim iz Austrije i idem u Sarajevo Osman-paši...« Iz putopisa se doznaje da je vlast, svakako po naređenju valijinu, davala Sopronu žandarmsku pratnju radi bezbednosti na putu, kao i to da mu je saputnik bio trgovac Merkado, bosanski Jevrejini iz Broda, a kočijaš mladi Jozo Perišan.

Čini se da izneti podaci realno odražavaju težnje ugovarajućih stranaka: Sopron se obvezao da u Bosni ostane tri godine i da za to vreme obuča izvestan podmladak, a za uzvrat je obezbedio sebi monopol u štamparstvu, određenu godišnju subvenciju i još neke povlastice. Ugovorenu obavezu o dužem boravku u Bosni, potvrđuje i Sopron kad u Autobografiji, posle navoda da je 1866—1867. uređivao »Bosanski vjestnik«, kaže: »Na žalost nisam mogao izdržati sve vreme, ugovorom predviđeno, jer sam se druge godine morao zbog bolesti vratiti u Zemun« (Stajic, c. d. str. 55—56). Za subvenciju je napred pomenuto da je štampariji za prvo vreme bila obezbeđena neka materijalna pomoć, dok je s više strane saglasno isticano da se zaista radilo o subvenciji od 1000 dukata godišnje.⁶

Svršivši posao u Sarajevu, Sopron se krajem 1865. godine vratio u Zemun, gde je vršio pripreme za preseljenje delova svoje štamparije u Sarajevo čim to vremenske prilike budu dopustile. Ta seoba, obavljena tek početkom marta, predstavljala je zbog saobraćajnih i drugih prepreka pravi podvig. Na glavnom drumu Brod—Sarajevo sada su kao prevozno sredstvo upotrebljavana i kola s konjskom zapregom, pa se tim i Sopron poslužio prilikom oba svoja putovanja u Sarajevo. Ali, protivno doskorašnjem prevozu konjima, koji se mogao odvijati i na slabijem putu, novi kolski transport iziskivao je uređene i stalno održavane puteve, a da je takav transport isprva nailazio na razne teškoće, svedoči i slučaj upravo osnovanog Podvoznog akcionarskog društva, koje je zbog poslovnog neuspeha već prve godine obustavilo rad. Sam Sopron se zalio da je prilikom seobe štamparije (»na svom drugom bosanskom putovanju«) morao iza Maglaja duže od jednog sata prolaziti drumom prekrivenim gomilama kamenog nanosa.⁷

Nije nam poznato šta je Sopron od štamparskih mašina, slova i pomoćnih delova preneo u Sarajevo, jer o tom nisu nađeni pouzdani podaci (jedna sacuvana štamparska presa ima utisnutu godinu 1870. dakle ne potiče iz prvog vremena). No u svakom slučaju treba odbaciti kao nerealan navod prema kazivanju Alekse Popovića Sarajlije da je Sopron sa sobom doneo samih slova na 8000 oka! (Kreševljaković, c. d. str. 13). Za turska slova, na primer, zna se da ih nije nikako ni imao i da se s izdavanjem zvanične »Bosne« moralo čekati više od

⁶) Ovu subvenciju je Đorđe Pejanović vezao, bez osnova, uz izdavanje zvanične »Bosne« kad je u bibliografskim podacima o tom listu naveo, pored ostalog: »Najprije je označen kao izdavač vatroslav Sopron, zemunski štampar, uz državni potpore od 1000 dukata« (»Stampa u BiH«, Sarajevo 1949, str. 44), pa to doslovno ponavlja i u svojoj »Bibliografiji štampe BiH 1850—1941« (Sarajevo 1961, str. 18). Ne znam odakle je ovaj podatak, jer o tom u listu »Bosna« nema pomena.

⁷) U pomenutoj putnoj crti iz 1865. kaže Sopron: »Drum od Broda prema Sarajevu, koji sam prešao na ovom putu, promćiniji je od svih ostalih. To je glavni, lepo izgrađeni drum, koji se dobro održava, mada se na njemu moraju stalno vršiti veće opravke; za vreme jakih pljuskova od pamtiveka razaraju ga planinske vode, naročito s proleca, kada na širokoj pruzi ispiraju površinu i na nju nanose gole stenje. Tako sam na svom drugom bosanskom putovanju morao iza Maglaja da prolazim duže od jednog časa takvu prugu koja je umesto drumom bila prekrivena gomilama kamenog nanosa. Bila je do temelja potopljena i izlokana, i raja je masovno pozivana da opravi i u dobro stanje ponovo dovede drum i razorene mostove« (»Semliner Wochenblatt«, XIII, br. 32 iz 1892).

mesec dana dok potrebna turska slova nisu stigla iz Carigrada.⁴ Slično je i sa jevrejskim slovima, kojih Sopron verovatno nije ni imao, ili ako je imao tek neznatnu količinu, jer su bosanski Jevreji sefardi u pogledu štampanja svojih knjiga bili sve do okupacije upućeni na beogradsku jevrejsku štampariju, osnovanu 1837. godine («Jevrejska vjeroispovjedna opština sefardskog obreda», Sarajevo 1930, str. 9). Prema tome, može se reći da je Sopron, pored jedne ili dve štamparske mašine, nekoliko tiglova i drugih postrojenja, doneo sa sobom samo izvesnu količinu cirilskih i latinskih slova, mnogo manje svakako nego što je savremenik Aleksa Popović mogao od oka da proceni.

Značajno je Sopronovo tvrđenje da je on sam, prilikom uređenja svoje sarajevske štamparije, dao inicijativu da se izreže garnitura novih cirilskih slova, tankih i širokih, onih istih kojima je kasnije štampan «Branik», zemunsko «Novo vreme» i drugi srpski listovi («Semliner Wochenblatt», VIII, br. 1 iz 1867). Ovo merodavno kazivanje upućuje nesumnjivo na to da je Sopron doneo u Sarajevo uglavnom garniture novih, specijalno rezanih cirilskih slova, a to ujedno objašnjava neobično lepa slova i štampu prvih sarajevskih listova, «Bosanskog vjestnika» i cirilskog teksta «Bosne».

U Sarajevu je u međuvremenu, po naređenju vilajetske vlade, preuređena jedna zgrada u Dugom sokaku (gde je kasnije bila okružna medresa) za smeštaj nove štamparije, tako da je Sopron nakon dolaska u Sarajevo mogao odmah izvršiti nužan raspored i montiranje mašina. U pogledu organizacije štamparije, Sopron je izvesno sav posao držao u svojoj ruci, iako je pri tom izvršio svakako nužnu podelu prema prirodi samog rada. On je doveo sa sobom slugara Iliju Tomića iz Beograda, koji se imao brinuti o štampi cirilicom i latinicom na našem jeziku, dok je nešto kasnije stigao iz Carigrada Kadri-efendija, slugar za turski jezik. Radi izučavanja štamparskog zanata uskoro su stupili kod Tomića na vežbu Jovo Petrović, Stevo Stojanović i Risto Čajkanović, svršeni učenici sarajevske srpske realke, a Ahmed Zildžić kod turskog slugara Kadri-efendije (Kreševljaković, c. čl. str. 13). Već početkom aprila novo sarajevsko preduzeće pod imenom «Sopronova pečatnja» bilo je osposobljeno da počne s radom.

Prva štampana stvar iz ove štamparije, njen «prvenac», bila je jedna kraća pesma posvećena veziru bosanskom Osman-Serif-paši, kojom se, povodom otvaranja štamparije, kako se običavalo u sličnim prilikama, kićenim rečima hvali vezir što je svojim radom omogućio u Bosni da pod vladom sultana Azisa zakorači u novu epohu prosvetljenosti. Pesma je na zasebnim listovima štampana cirilicom i latinicom, takođe i na turskom jeziku, a kako je objavljena i u prvom broju «Bosanskog vjestnika», dala je povod mnogim jugoslovenskim listovi-

---

⁴) «Davno očekivana turska slova iz Carigrada prispjela su u Brčko zajedno sa slugarom turskim Kadri-Efendijom i skoro će ovamo prispjeti dok još neke stvari stignu iz Oršave, pa će odmah početi izlaziti zvanične novine «Bosna» na turskom i bosanskom jeziku, koje se po svom vilajetu željno očekuje, i na koje se već do sad prijavilo više od hiljadu predbrojnika» («Bosanski vjestnik» br. 4 od 28. aprila 1866).

ma da žestoko napadnu Soprona i njegov rad u Bosni.⁷ Kad je zatim štamparija prešla na redovan posao, glavni deo svojih kapaciteta ona je koristila za štampanje listova, »Bosanskog vjestnika«, čiji je prvi broj izašao već 7. aprila (po st. kal.), i dvojezične »Bosne«, koja se pojavila narednog meseca.

U pogledu izdavanja knjiga Sopron se uskoro uverio koliko je u Bosni ograničen krug čitalacke publike, tako da se zbog datih obećanja našao u velikoj neprilici. Iz njegove sarajevske pećatnje je tek u avgustu 1866. izašla prva štampana knjiga pod naslovom »Naravoučeniye o čoveku i njegovim dužnostima«; ovu knjigu je uz pomoć V. P. (Vase Pelagica) preveo s grčkog Georgije Jovanović, gramatik mitropolit dobrobosanskog, koji kao Fanariot nije svakako dobro vladao našim jezikom. Prevodioci su i ovu knjigu, valjda zato što je prva iz sarajevske štamparije, posvetili ponizno »Njegovoj Preuzvišenosti Cestitom Veziru i Gospodaru Osman-Serif-paši, valiji bosanskog vilajeta, velečvalnom pokrovitelju prosvjete«, obrazlažući svoju posvetu još i u posebnom uvodu. To je, uostalom, i jedina knjiga koja je u 1866. godini naštampana u ovoj štampariji.

Da je štampanje knjiga u Sopronovoj pećatnji zapinjalo zbog malog broja čitalaca pokazuje slučaj sa zbirkom narodnih pesama Teofila Petranovica koju Sopron, i pored obećanja, nije izdao. Po otvaranju sarajevske štamparije tvrdilo se u jednoj književnoj belešci da će štamparija o svom trošku izdati Petranovićevu knjigu ženskih narodnih pesama iz Sarajeva. Pošto je naglašeno da zbirka sadrži »vrlo krasne pjesme«, u belešci se zatim kaže: »Knjiga ta već je predata štampi, i skoro će na svijet izići« (Bosanski vjestnik, br. 3 od 21. aprila 1866). I mada je rok za pretplatu bio određen do kraja maja, a reklamna beleška i poziv na pretplatu ponavljani u istom listu, Sopron nije uopšte izdao Petranoviću zbirku, već vilajetska štamparija tek krajem 1867. godine i pod drugim uslovima. »To su one iste pjesme« — piše tad sarajevski dopisnik Sopronu u Zemun — »koje ste vi objavili u vašem »Bosanskom vjestniku«, da ćete ih izdati. U predgovoru g. Teofil tuži se na vas što to niste učinili«, našto Sopron u zagradi nadodvzuje: »Svega jesu se tada 74 predbrojnika upisali« (Zemunski glasnik, br. 11 od 14. januara 1868).

U Bosni, međutim, nisu ni kasnije bile bolje prilike za štampanu knjigu, pa su u sarajevskoj štampariji do okupacije štampane uglavnom samo knjige koje je vlada subvencionisala, pre svega školski udžbenici i razni zakoni i uredbi.

Kao privatno preduzeće Sopronova pećatnja je radila svega šest meseci, ograničavajući svoj rad uglavnom na pomenuta dva lista. A onda je, početkom oktobra 1866, Sopron prodao svoju štampariju vilajetskoj vladi, posle čega je nazvana najpre vilajetska pećatnja, a od 1867. godine vilajetska štamparija. Nije nam poznato iz kojih je razloga došlo do ove transakcije. Možda je u tom nekog udeta imala odredba § 9. Ustavnog zakona, prema kojoj se spominje, kako je već navedeno, samo

⁷) Ne zna se autor ove pesme, ali nema znakova da bi to bio fra Grgo Martić, kako je pomisljao Kreševljaković (c. čl. str. 13). Pesma nije u tonu narodnom, svojstvenom fra Grgi, nego je sva zadojena prosvetiteljskim duhom i težnjama.

državna a ne i privatna štamparija. No, Sopron je ostao u Sarajevu još pola godine i za to vreme produžio da izdaje svoj »Bosanski vjestnik«.

Posle prelaska u državne ruke štamparija je dobila pravila, a uskoro i dopunu uz pravila. Prema dopuni, čiji je original sačuvan, štamparija potpada pod nadzor upravnog veća (medžlisi-idare), dok uredništvo službenih novina stoji pod direktorom vilajetske kancelarije (mektupči); finansijski, štamparija je neposredno podređena defterdaru (šefu finansija). »Štamparija ima svoga direktora, dva slugara: turskog i srpskog. Srpski slugar ima tri, a turski jednog druga. Po rečenju dopuni pripada u personal štamparije i urednik službenog lista, te prevodilac i raznosilac lista. Štamparija ima 2000 groša paušala« (Kreševljaković, c. čl. str. 16).

S promenom vlasništva otvaralo se novo poglavlje u razvoju sarajevske štamparije, u čemu Sopron već nije imao gotovo nikakvog uticaja.

Izdavač i urednik »Bosanskog vjestnika«

Odmah po osnivanju sarajevske štamparije Ignjat Sopron je pokrenuo »Bosanski vjestnik«, politički list na srpskohrvatskom jeziku, štampan ćirilicom i novim Vukovim pravopisom. Taj list, prvi koji je u Bosni i Hercegovini izdavan i štampan, izlazio je jednom nedeljno na osam stranica manjeg novinskog formata i donosio, pored političkih i ostalih vesti, razne poučne i istorijske članke, kraće pripovetke i pesme, većinom narodne. Može se reći da Sopronov udeo u pokretanju ovog jedinog lista koji je za turskog vremena izlazio na našem jeziku nije osporavan ni sa koje strane, ali su u pitanju redigovanja lista izbila neka nesuglasja koja ne bi trebalo da i dalje ostanu nerascišćena.

Nesuglasice su počele kad je H. Kreševljaković, u svom poznatom radu o štamparijama, uređivanje »Bosanskog vjestnika« pripisao Milošu Mandiću,⁹⁾ jednom od prvih novinara iz Bosne (c. čl. str. 14), što su prihvatili i drugi koji su o tom kasnije pisali (Pejanović, Skarić i dr.). Stvoreno je tako i gotovo pola veka održavano neprovereno mišljenje da I. Sopron, cenjen inace zbog osnivanja prve štamparije u Sarajevu, nema upravo nikakve zasluge za uređivanje prvog bosanskog

⁹⁾ Miloš Mandić, rođen u Bihacu, 1843, umro u Mirakovu kod Visokog 2. septembra 1900. Odrastao je u slavonskom selu Mirakovicima, gde je završio osnovnu školu, a gimnaziju u Vinkovicima, Sremskim Karlovcima i Beogradu. Jedno vreme susao je pravo na beogradskoj Velikoj školi, odakle je 1863. g. otišao za učiteља u Novu Varoš, zatim u Prijepolje. Na Sopronov poziv došao je s proceca 1866. godine u Sarajevo i kao znalac stranih jezika, pre svega turskog, bio primljen u tursku državnu službu. Istakao se kao prevodilac turskog teksta u zvaničnoj »Bosni«, na kom mestu je ostao sve do okupacije. Pored prevodilačkog rada, redigovao je i prve uzbenike za srpske škole u Bosni i Hercegovini prema vazećim knjigama u kneževini Srbiji. Osim saradnje u »Bosanskom vjestniku«, saradivao je i u listu »Sarajevski cvjetnik«, a takođe i pomagao Jovanu Džmicu pri osnivanju prvog bosansko-srpskog kalendara (1869). Po novinarskom radu nazvan je popularno Miloš Novinar. Po austrijskoj okupaciji proveo je kraće vreme u redakciji »Bosansko-hercegovačkih novina«, a zatim je bio u prevodnom odeljenju Zemaljske vlade. Objavio je u zvaničnom listu neke prevode, a spomenut je i kao saradnik lista »Trebević«. Izdao je rečnik pod naslovom »Turcizmi u BiH« (1881) i kasnije dopunjeno izdanje pod naslovom »Turnač« (1895).

lista. Nije moguće ustanoviti na čemu se zasnivala tvrdnja da je Mandić a ne Sopron bio urednik »Bosanskog vjestnika«, izneta nekritički i bez stvarnih dokaza, pa se o tom sada mogu navesti samo neka domišljanja ili pretpostavke. Kako se čini, ona je potekla najviše otud što je poste toliko vremena izgledalo neverovatno da bi neki stranac, pravi Nemaac, mogao uređivati jedan ovakav politički list, a delom možda i otud što se smatralo da i za Soprona vredi već usvojeno shvatanje da štampar može biti štampar i ništa drugo. Ali, kako god bilo, vreme je da se ovo uredničko pitanje kritički razmotri i učinjena greška ispravi.

Da je Ignjat Sopron bio ne samo pokretač i izdavač nego i urednik »Bosanskog vjestnika« dovoljno je navesti neke podatke koji će to na nesumnjiv način potvrditi. Glavni dokaz pruža sam list, u vidno obeležnoj oznaci o izdavanju i uređivanju, jer na svakom od prva 24 sačuvana i pristupačna broja (Narodna biblioteka Sarajevo) stoji izričito na kraju: »Izdaje i uređuje Sopronova Pečatnja u Sarajevu« (poslednji list 25. broja je defektan). Kad se zna da to nije bila samo formalna oznaka, jer poročaj štampe u Turskoj nije se još zasnivao ni na kakvim zakonskim propisima, izgleda nerazumljivo zašto je ta jasna oznaka zanemarena, pa se preko nje prešlo kao i da ne postoji. Nije poznato iz kojih je razloga Sopron za izdavača i urednika »Bosanskog vjestnika« naveo svoju pečatnju a ne sebe lično, da li samo iz skromnosti ili možda i iz želje da svoje preduzeće kao novinu populariše u bosanskoj sredini. Ali, bilo kako, s promenom vlasništva štamparije, stavljena je i na list nova oznaka, kao što se vidi iz primerka »Bosanskog vjestnika« (br. 33 od 19. novembra 1866), koji je sačuvan u Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti (br. 7662/LXIV), na kraju koga stoji: »Izdaje I. K. Sopron — Vilajetska pečatnja«. Kao što se zna, Sopron nije bio više vlasnik štamparije, i briga oko lista prešla je u svakom pogledu lično na njega. Iz starih bibliografskih podataka videće se kasnije da je ista oznaka postojala na listu i u 1867. godini.

Uz ovaj realan dokaz, ne postoji razlog da se puna vera ne prida i Sopronovom kazivanju. U pomemutoj Autobiografiji on podvlači izričito ovo svoje urednikovanje: »Godine 1866—1867 izlazio je i mnome uređivani »Bosanski vjestnik«, pored spomenutoga zvaničnog lista, prvi na srpskom jeziku« (Stajčić, c. d. str. 55). A u svom interesantnom feljtonu »Pomorska bitka kod Vise«, u kom je po sećanju dao više podataka o prvom bosanskom listu, kaže Sopron da je jedna od glavnih tačaka u njegovom ugovoru s turskom vladom bilo dobijeno ovlašćenje za izdavanje novina, zbog čega se list »Bosanski vjestnik« i pojavio čim je štamparija počela s radom (»Semliner Wochenblatt«, XII, br. 30 iz 1891).

I savremenici su Soprona smatrali za urednika »Bosanskog vjestnika«, o čemu se može navesti više primera. Tako je u jednom dopisu iz Beograda određeno rečeno: »Ne znam jeste li čuli da će u Sarajevu početi izlaziti nedeljni politički list pod uređenjem g. Soprona« (»Zastava«, I, br. 19 od 14. aprila 1866). A u dopisu iz Sarajeva, posle kritike prikazanog svetkovanja Iljin-dana od strane muslimana, kaže se: »G. urednik »Bosanskog vjestnika« kao stranac lako se mogao prevariti o značaju svetkovina, ali u buduće valja više da pazi na srpsku narodnost, ako hoće da zna ono što piše« (»Zastava«, I, br. 60 od 3. septem-

bra 1866), i dopisnik K. iz Zemuna kao da se obraća direktno Sopronu kao veit: »Mi smo ovne primili tek prvi broj »Bosanskog vjestnika«, iz kog se ipak zaključiti dađe, da ce mu pravac pri svim teškim okolnostima biti dobar, i kao što vas poznajemo, tesko da ste u ostalim brojevima taj pravac napustili« (»Bosanski vjestnik«, br. 6 od 14. maja 1866).

Može se najposle još reći, nezavisno od iznetih razloga, da nema nikakvih indicija koje bi upućivale na to da je Miloš Manoić bio urednik »Bosanskog vjestnika«. Kao mlad čovek od 23 godine, koji je posle školovanja tek nekoliko godina učiteljevao po mestima stare Srbije, Mandić nije dotad radio na novinarstvu ni u tom poslu imao ma kakva iskustva, pa je jasno da nije mogao primiti na se teret odgovornog uredničkog posla. Čini se da je Nikola Kašiković, koji se s Mandićem družio poslednjih 10—15 godina, s poznavanjem opisao tok događaja navodeći da je Mandić došao u Sarajevo na poziv štampara i. Soprona i da je bio glavni saradnik ista »Bosanski vjestnik«. Samo dogodio se da je i Kašiković, kako to obično biva pri posmrtnom evociranju, naglasio nesto jace i Sopronov poziv i Mandićevo saradništvo u listu, čime je i nehotice otkrnuo vrata za docnije izvođenje nekih zaključaka, možda čak i toga da je Mandić bio urednik »Bosanskog vjestnika«.²¹

Kašikovićevi navodi zasnovani su na činjenicama koje nije teško i na drugi način proveriti. Pomenućemo samo da je u ugovoru o osnivanju štamparije turska vlada preuzela obavezu da drži čoveka koji dobro vlada srpskim i turskim jezikom i koji je sposoban da prevodi s jednog jezika na drugi, pa se tako može razumeti što je Sopron, koji nikako nije znao turski, insistirao na iznalaženju takvog čoveka i najposle ga pronasao i predložio. Kao prevodilac Mandić je stupio u tursku državnu službu, prema jednom podatku, već 13 (1) marta 1866 (»Sarajevski list«, XXIII, br. 105 iz 1900), a po drugom 13. maja 1866 (Kreševljaković, c. cl. str. 19), što znači da je odmah po osnivanju štamparije i pokretanju listova angažovan za prevodilački rad. U zvaničnoj »Bosni« on se istakao kao prevodilac s turskog, zbog čega je popularno nazvan Miloš Novinar, pa je verovatno i to doprinosilo stvaranju uverenja da je bio i urednik »Bosanskog vjestnika«.

²¹) »Učiteljajući u Novoj Varoši, Miloš se upozna i zavoli sa tadanjim učiteljem Sunom Cajkanovićem, nasim nezaboravijemim popom Simom Cajkanom, — i kad je Miloš otisao u Prijepolje, Simo je bio u Sarajevu učitelj na srpskoj školi. Tu, u Sarajevu, Sumo se upozna s nekim Sopronom, istaknutim vladnikom prve bosanske štamparije i urednikom lista »Sarajevski vjestnik«, koji je izlazio u Sarajevu na srpskom i turskom jeziku. Ovaj zamoni Sumu, da mu nađe kakva vajana Sruma, koji bi znao koji više strani jezik. Sumo mu preporuča Miososa. — Usljed te preporuke, Miososa pozove Sopron i uzme ga kao stalnog dragomana i saradnika svojih novina. Ali orzo iza toga i »Sarajevski Vjestnik« prestade izlaziti; njega zamijeni službeni list otomanske vlade »Bosna«, koji po primjeru »Sarajevskog Vjestnika« poče izdavati vlada na turskom i srpskom jeziku. Miososa pozove carsko-otomanska vlada u državnu službu kao dragomana francuskog, talijanskog, njemačkog i turskog jezika i glavnog saradnika toga lista...« (»Bosanska vjst«, XV, br. 21 od 15. novembra 1900, str. 290). — Kašikoviću se, očigledno, omaklo nekoliko grešaka: list se zvao »Bosanski vjestnik«, izlazio je samo na našem jeziku i nije prestao kad je pokrenuta »Bosna«, u kojoj je Mandić bio pre svega prevodilac s turskog jezika.

I oko vremena u kom je izdavan »Bosanski vjestnik« postojala je izvesna neodređenost uglavnom stoga što, koliko se zna, nijedan komplet ovog lista nije sačuvan, odnosno nije zasad pristupačan. Pošto je imao samo prvih 25 brojeva, Kreševljaković je isprva bio uveren da ništa više od ovog lista nije ni izašlo (c. čl. str. 15), a to mišljenje su mnogi prihvatili utoliko lakše što se smatralo da je Sopron s prodajom štamparije vilajetskoj vladi, početkom oktobra 1866, obustavio istovremeno izdavanje lista i vratio se u Zemun. Da je ovo mišljenje bilo netačno, osvedočio se uskoro Kreševljaković i bez mnogo objašnjenja objavio da je list »Bosanski vjestnik« izlazio »negdje do ožujka 1867«, ali da je on imao u ruci samo 25 prvih brojeva, među kojima su i dva vanredna izdanja (Kalendar »Napredak« za 1923, Sarajevo 1922, str. 92). No ova ispravka, u jednom kalendaru, ostala je dugo zaboravljena i većinom se uzimalo da je »Bosanski vjestnik« posle 25. broja od 24. septembra 1866. prestao izlaziti.

Poznat kao pedantan čovek, Sopron je smatrao svojom časnom obavezom da na vreme izda list, makar i u manjem obimu (pomenuti broj u Srpskoj akademiji ima svega četiri »stranice«), pa i onda kad nije pokrivaio ni najnužnije troškove štampe (slučaj »Zemunskog glasnika«). Može se stoga posigurno uzeti da je Sopron izdavao »Bosanski vjestnik« godinu dana, koliko je ostao u Sarajevu, što znači da je list izlazio do kraja 1866 (prema pronadnom 33. broju u Arhivu Srpske akademije, verovatno izdano svega 39 brojeva) i tokom prva tri meseca 1867 (svega 12 brojeva). Jasno je da bi se vreme izdavanja najbolje potvrdilo kompletnim brojevima lista, ali kako su oni zasad nepristupačni, pa i nepoznati, za potvrdu iznetog navešćemo iz savremene štampe nekoliko podataka.

U poznatoj »Srpskoj bibliografiji za noviju književnost« (Beograd 1869) Stojan Novaković je pod godinom 1866. naveo »Bosanski vjestnik« kao »politične i književne novine«, koje izlaze u Sarajevu, u vilajetskoj štampariji. »Ovo su bile kao nezavisne novine, a prestale su izlaziti 1867 godine« (c. d. str. 517). I pod g. 1867. Novaković je naveo isti list kao »političan«, ali je sad dao neke određenije oznake: »Izdaje I. K. Sopron. Izlazi u Sarajevu svake subote. God. II. U Sarajevu, vilajetska pečatnja. Na fol.« (c. d. str. 542). Iste ove podatke o »Bosanskom vjestniku« za 1867. godinu donose i neki savremeni listovi kad u bibliografiji oglašavaju videne (primljene) knjige i listove (»Matica«, III, br. II od 20. aprila 1868), a navedeni su doslovno i u članku »Srbsko-hrvatska žurnalistika 1867. godine« (»Danica«, VIII, br. 20 od 30. aprila 1867).

Pozivanje savremenika na neke vesti ili pisanje »Bosanskog vjestnika« predstavlja takođe dokaz da je list u to vreme izlazio. Tako je St. Novaković doneo prema »Bosanskom vjestniku« obavest banjalučke srpske opštine da je u Banjoj Luci s blagoslovom mitropolita Ignjatija otvorena 1. oktobra 1866. Pravoslavna bogoslovija i da je u novom zavodu učitelj i upravitelj Vasilije S. Pelagić (»Vila«, II, br. 47 od 20. novembra 1866). Govoreći o smrtnim slučajevima od kolere u Sarajevu, Kosta Hadžiristić kaže u svom putopisu »Iz Bosne o Bosni« da je prema »Bosanskom vjestniku« bilo od 1. septembra do 18. oktobra 1866. svega 434 smrtna slučaja (navedeni su podaci po polu i po verama),

dok se zna da je od kolere u Sarajevu umrlo i preko 1000 duša («Danica», VIII, br. 27 od 30. septembra 1867).

Da je «Bosanski vjestnik» izlazio prvih meseci 1867. godine vidi se i iz jednog dužeg novinskog dopisa «Iz Sarajeva», gde je dva puta spomenut kao list koji još izlazi. Tako se kaže na jednom mestu: «Radujemo se što nam «Bosanski vjestnik» donese glas, da je provikar bosanski opredjeljen, da bude u Draču biskup». I pred kraj dopisa: «C. Sali-efendija piše u «Bosanskom vjestniku» prilog istoriji bosanskoj od 1467. g. do danas. Ova istorija tiče se samo carskih namjesnika u Bosni» («Napredak», XX, br. 29 od 9. aprila 1867).

Za vest o interesantnom članku Salih-efendije (Muekita) moguće je naći potvrdu i na drugim stranama. Tako Antun Knežević, Bošnjak iz Varcara, ističe u svojoj jednoj knjizi da je «svake pofale dostojni Salih-Efendija Adži-Useinović iz Sarajeva» objavio u 11. i 12. broju «Bosanskog vjestnika» članak o carskim namesnicima u Bosni, ali da je članak ostao nedovršen zbog prestanka lista i Sopronova odlaska iz Sarajeva (A. Knežević: Carsko-turski Namjesnici u Bosni-Ercegovini. Senj 1887, str. 5). Ovo kazivanje je osobito važno zbog tačnog određenja vremena prestanka lista, iako inače sadrži više proizvoljnih netačnih navoda, kao da je vezir Topal-Osman-paša doveo «iz Srbije trgovca Soprona», da «Sopron bude protjeran u Srbiju a Novine mu zabranjene»,¹² «da je Sopron samo ono pisao što mu je Vezir nalagao» itd. (c. d. str. 4 i 41). Jedan imenik bosanskih turskih namesnika, sastavljen prema brojevima 11—12 «Bosanskog vjestnika» 1867, nalazi se takođe u kolekciji Historica Fragmenta Bosnensia fra Blaža M. Kuličera i fra Mihaila Vjenceslava Batinića, koja se čuva u franjevačkom manastiru u Fojnici (Dr Josip Matasović: Fojnička regesta. Spomenik SKA LXVII. Beograd 1930, str. 98).

«Bosanski vjestnik» prestao je izlaziti krajem marta 1867, a odmah zatim je i Sopron, zbog bolesti kako sam kaže, napustio Sarajevo i vratio se u Zemun. O ovom odlasku je fra Grgo Martić pisao iz Sarajeva 6. aprila 1867. Andriji Torkvatu Brliću u šrod: «Nas g. Sopronja otputova — jes li ga vidio? — ja nisam imao s njime velikoga poznanstva, ali sam ga poznao — ipak se mudro provuče inter Scylam et Caribdim ne otišavši ni prazna džepa» («Franjevački vijesnik», br. 6 iz 1934, str. 182). Nešto zagonetniji je fra Grgo kad iz Sarajeva piše 30. maja 1867. fra Boni Perišiću, profesoru teologije u Gučjoj Gori: S... ode i Vjestnik prestade — nejma contumacije — ja poznam sastavitelja...» (Matasović, c. d. str. 385).

O prilikama u kojima je pokrenut i izdavan «Bosanski vjestnik», i stavu koji su prema njemu imali valija i neki predstavnici režima, saznaje se ponešto iz Sopronovih zanimljivih uspomena. S novinarskog gledišta, misli Sopron, prvi bosanski list se zacelo pojavio u povoljno vreme s obzirom da su značajni događaji očekivani. Znalo se još od zimus za nastale teškoće meuu silama u srednjoj Evropi, kao i za zategnute odnose između Austrije i Pruske s jedne i Austrije i Italije s druge strane, a kako se u susjedstvu od početka godine ubrzano oru-

¹² Odlazeći iz Sarajeva Sopron je ostao u dobrim odnosima s turskim vlastima, što se vidi iz pisanja lista «Zemunski glasnik», koji je iste 1867. godine pokrenuo u Zemunu kao nastavak «Bosanskog vjestnika».

žalo i činjene druge vojne pripreme, bilo je sve verovatnije da će na leto doći do rata. »Treba pri tom još uzeti u obzir« — kaže Sopron — »da je turska vlada malo pre toga oduzela post-debi inostranim listovima, što je »Bosanskom vjestniku« davalo, tako reći, monopol u novinskom izveščivanju, pošto mesec dana kasnije pokrenuta »Bosna«, izdavana u turskom i srpskom jeziku, nije se u stvari mogla smatrati novinskim listom« (C. br. »Semliner Wochenblatta« iz 1891).

Ali, i pored optimističkih izgleda, Sopron je naišao na neočekivane teškoće prilikom redigovanja lista. Nije, naravno, nedostajalo novinski zanimljivih događaja u svetu, bar za prvo vreme, samo je trebalo rešiti pitanje kako i na koji način sabrati potrebne vesti za list. Već je od početka pošta zadržavala Sopronu, pod izgovorom cenzurisanja, sve dolazeće novinske pošiljke i retko mu ih uručivala, pa i kad bi se to dogodilo, tek posle osam do deset dana, koliko je upravo trebalo da novine iz Carigrada stignu u Sarajevo. Isto tako pošta nije predavala Sopronu ni telegrame političkog sadržaja, a često mu nisu ni takva pisma dostavljana. Po držanju valije Osman-paše, kome se potužio na te nenormalne pojave, on je mogao videti koliko se turskim vlastodršcima činil nepodesnim »da stanovništvo sazna stvari koje se dešavaju u svetu«. Otpale su mnoge iluzije i Sopron se otrezno čuvši valijin odgovor, kazao ozbiljno kao da se radi o celoj istini, da su novinske vesti iz inostranstva netačne u najviše slučajeva, pa ih stoga treba izbegavati. Naprotiv, kao izvor vesti o zbivanju u svetu treba se koristiti carigradskim listovima, kao »Džeride-i-Havadise«, »Terđžiman«, »La Turqule« i drugi, koji donose samo proverene vesti. I vilajetska kancelarija stavljajući redakciji na raspolaganje vesti koje sama bude primila (C. br. »Semliner Wochenblatta«).

Osetivši u Osman-pašinom odgovoru ne samo odbijanje za postupke na pošti nego i ironičnu žaoku, Sopron je shvatio situaciju i odmah izjavio da se pod tim prilikama mora sam postarati i na drugi način pribavljati vesti za list. Začudo, ovaj odgovor nije ozlovoljio valiju, koji je mirno primetio Sopronu da protiv toga ne može ništa imati, ali da će se u radu svakako morati pokoravati naređenjima centralne vlade, kao i velikog vilajetskog medžlisa. »Vali-paša me je zamolio« — kaže Sopron — »da ga svojim radom ne dovedem u nepriliku, a naročito da se sa svom ozbiljnošću dotičem kombinacije koja je tada bila na tapetu o odstupanju Venecije Italiji i obeštećenju Austrije delovima Turske«, pri čemu se u prvom redu mislilo na Bosnu (C. br. »Semliner Wochenblatta«). Kao karakteristično za stvorene odnose pomenućemo još jedan slučaj kad Osman-paša traži objavljivanje vesti koja je od opšteg značaja: »Obznanj u tvom listu da se ne oštećuju telegrafski sprovodnici, kao što se ovog dana dogodilo...«, rekao je on Sopronu kad je na nekom mestu oštećena telegrafska žica pucnjavom mladih sarajevskih trgovaca, koji su prilikom uđaje kćeri Gavre Vučkovića na konjima ispraćali svatove do Ilidže (Isto).

Ovo važno kazivanje o stavu jedne i druge strane podvlači pre svega specijalan položaj u kom se Sopron našao kao urednik prvog bosanskog lista, ali umnogom i potire razglašeno mišljenje da je redigovanje »Bosanskog vjestnika« teklo isključivo prema želji Osman-paše. U važnim političkim pitanjima Sopron se svakako morao kretati lini-

jom koja je odgovarala težnjama vlastodržaca, pa prema tome i usklađivati pisanje, ali je svoj list inače uređivao samostalno i bez većeg uplitanja vlasti. Može se ovo određenije sagledati iz nekih primera, pored ostalog i iz načina tretiranja nacionalnog pitanja u Bosni.

Kao predstavnik turske državne ideje, Osman-paša je pobijao proširenu nacionalnu propagandu i njoj nasuprot uzdizao bosanstvo, za koje je nalazio podršku u novoformiranom vilajetu bosanskom, učvršćenom sad i posebnim Ustavnim zakonom. Da se i Sopron morao prilagoditi tom zvaničnom shvatanju nacionalnog pitanja u Bosni, dokazuju njegove reči koje je Vladimir Corović citirao prema »Semliner Wochenblatt«, br. 9 iz 1882: »Kad sam izneo program o izdavanju »Bosanskog vjestnika« i kad je tu bilo navedeno, da će list izlaziti na srpskom jeziku i srpskim pismom, brisali su mi reč »srpski« i zamenili je »bosanskim« (»Prilozi za književnost...«, XVI 1936, str. 10). No, i pored operisanja s bosanstvom i njegovim istorijskim korenima, Sopron nije odričao ni nacionalne oznake, srpsku i hrvatsku, čak je naglašavanjem srpskog jezika, protivno intencijama turske vlade, pokazao da je pri uređivanju lista bio daleko više samostalan nego što se obično misli.

U ovom pogledu zanimljivo je Sopronovo tretiranje pitanja školskih knjiga, pokrenuto rano u jednom uvodnom članku, u kom se naglašava da će vilajetska vlada o svom trošku štampati potrebne školske knjige. »na koju je cjel naša ovdašnja pečatnja poglavito i ustanvljena i podporu vladinu uživa«. Ali to mišljenje se umnogom razlikuje od zvaničnog. Pošto je dalje govorio o udžbenicima koji treba da su dobro napisani, pisac kaže zatim doslovno: »Pripoznate najbolje školske knjige na srpskom jeziku jesu one, koje se u javnim školama Kneževine Srbije predaju; one se mogu zaista usporediti s najboljim knjigama u Nemačkoj, gde je narodnje nastavljenje, kao što je priznato, na najvišem stepenu. Srbske školske knjige plod su tridesetogodišnjeg truda i žrtvi, pa s tog moramo tim više blagodarni biti, što će se upravo te knjige ovdje neizmenjene pečatiti, na šta je srbska vlada dala svoje odobrenje, jer su te knjige njena umna sobstvenost« (»Bos. vjestnik«, br. 5 od 7. maja 1866). Sopron je dalje naveo poimence 15 udžbenika za srpske škole koji će se tobože u Sarajevu preštampati (u stvari, do okupacije su samo četiri udžbenika prerađena), i nije pri tom vodio računa što je vilajetska vlada pre nepunu godinu dana (u junu 1865) zaplenila deo tih beogradskih školskih knjiga i po naređenju iz Carigrada uništila.

Vredno je još istaći Sopronove uspomene o izdanju drugog vanrednog broja lista, prema kojima izgleda da je on ne samo samostalno odlučivao o izdavačko-redakcijskim poslovima nego možda čak i uređivao list bez obaveznog cenzurisanja. Kad je u Sarajevu »procurila« vest o porazu austrijske vojske kod Kenigreja, Sopron je to objavio u vanrednom izdanju lista, pošto je bio tek početak sedmice i vest ne bi bila interesantna ako bi ostala za redovno nedeljno izdanje. »Na Kapiji su mi ovo ipak uzeli za zlo« — kaže Sopron — »pa se s prekorima požurio naročito mufetis-efendija, šef ureda za prosvetu, jedan ovaploćeni Staroturčin, kome postojanje »Bosanskog vjestnika« nije uopšte bilo u volji. Trebalo je da čekam dok vest ne donesu listovi iz glavnog grada, ili bar oficijelna »Bosna«, mišljaše ovaj poznavalac zakona« (C.

br. »Semliner Wochenblatta« iz 1891). O cenzuri ipak ne može se određeno govoriti, jer je teško poverovati da se u to rano vreme mogao izdavati ledan politički list bez obaveznog slanja na cenzuru, što će kasnije biti izgrađeno u ceo sistem i ostati u tako žalosnoj uspomeni.

Uočivši svoj nepovoljan položaj, Sopron se trzao i brzo organizovao prikupljanje novinskih vesti na pogodan način. U tome je niemu, kao austrijskom državljaninu, dobro došla takozvana konsularna pošta, koju je od Broda do Sarajeva održavala redovno austrijska vlada. S konsularnom poštom mogli su se služiti samo austrijski državljani, ne i turski, i ona se, i pored čestog sukobljavanja s tek uvedenom turskom državnom poštom, održala sve do okupacije. Kako tatar konsularne pošte nije prenosilo novine, ne samo zbog zabrane vlasti nego i zbog prelaženja relacije Brod-Sarajevo u neprekidnom jahanju za otprilike 22 sata, Sopron je uredio da za njega upućivane spoljne novine i pisma budu adresovana na dr Đorđa Mušickog,¹³ kontumackog lekara u Slavonskom Brodu, koji je iz sveca primljenog praviio kratke izvode i konsularnom poštom mu dostavljao u Sarajevo. Ovo je za Soprona bio ledan od glavnih izvora vesti za novine, naročito u kritično leto 1866, kad su počele operacije na ratištima u Italiji i sa Pruskom. Pored ovog, Sopron je pre izbivanja rata dobijao pokatkad zanimljivih podataka od pruskog konsula u Sarajevu dr Blaua,¹⁴ koji je održavao direktnu vezu s Berlinom, dok je s prekidom te veze, po izbivanju rata, sam konsul Blau tražio od redakcije češće razna obaveštenja.

Uređujući list u ovakvim prilikama, Sopron se osobito trudio da u svakom broju »Bosanskog vjestnika« bude što više zanimljivog političkog i zabavno-poučnog materijala. U tom je on i uspevao savladujući razne nepogodnosti (političke, saobraćajne, kulturno-prosvetne i dr.) koje su neprekidno delovale i ometale njegov pionirski novinarski rad. Iako bez strogog razvrstavanja objavljenog materijala, Sopron je nastojao da u listu redovno podržava neke rubrike (članci o aktuelnim pitanjima, domaće i strane vesti, dopisi, zvanične vesti, poučne zabave, smešice, nova pošta, berzanski kursevi novca, izveštaji o mesnim pija-

¹³) Dr Đorđe Mušicki (1811—1887), lekar, sinovac mitropolita pesnika Lukijana, rođio se u Đurđevu u Šajkaškoj. Svršivši u Pešti medicinu uz stričevu materijalnu pomoć, prešao je u Srbiju i bio lični lekar porodice kneza Miloša. Po nahu Obrenovića otišao je iz Srbije i kraće vreme bio lekar u Sentomašu, a zatim postao kontumacki lekar u Zemunu, gde ga je Sopron i upoznao. U istom svojstvu prešao je 1855. g. u Brod na Savi i u njemu ostao do smrti. Bio je među osnivačima Društva srpske slovesnosti i u »Glasnicima« ovog Društva napisao je više rasprava. Priredio je za štampu i izdao stričeva dela u četiri knjige (1838—1847), a prilikom stotodišnjice Lukijanova rođenja napisao je njegovu biografiju, koju je Matice srpska nagravala i u posebnoj knjizi izdala («Branik», III, br. 45 od 16 (28) aprila 1887).

¹⁴) Dr Oto Blau (1828—1879), pruski konsal u Sarajevu. Po svršenom školovanju službovao je kod pruskog poslanstva u Carigradu i zatim bio konsal u Trapezuntu. Posle osnivanja pruskog konsulata u Sarajevu (1864), postavljen je po izričnoj molbi za prvog konsula. Bavio se uspešno arheološkim, kartografskim, ekonomskim i botaničkim studijama. Veoma plodna bila su mu botanička istraživanja, naročito u 1868. godini, kada je preduzeo nekih 80 botaničkih ekskurzija. Njegov herbarium nalazi se u botaničkom odeljenju Zemaljskog muzeja u Sarajevu. G. 1872. premešten je za konsala u Odesu, gde je ostao do svog tragičnog kraja.

cama i dr.), po kojima je list brzo poprimio određenu fizionomiju. Sa-
držajno »nabijen« vestima i drugim materijalom, »Vjestnik« je svakako
i sada ne samo zanimljiv nego i ponečem i vrlo koristan. »Upravo valja
požaliti« — kaže Kreševljaković — »što je taj list bio krakta života,
jer, da je kojom srećom izlazio do okupacije, služio bi nam kao izvor,
i pomoću koga bismo mogli osvijetliti mnogu tamnu stranu bosanske
povijesti onih burnih godina« (c. čl. str. 15).

Ali nije to i jedino važno. Jer ne sme se pri ovom gubiti iz
vida žalosna slučajnost da je zbog učinjenih propusta danas nepristu-
pačna cela polovina brojeva »Bosanskog vjestnika« za koje sigurno zna-
mo da su izdani. I pitanje da li će se ti nepoznati brojevi pronaći i
kada, zasad je bez odgovora.

Savremenici prema Sopronovoj bosanskoj akciji

Veliku čitalačku publiku »Bosanski vjestnik« nije imao i nije ni
mogao imati u uslovima u kojima se pojavio, ali je kod domaćeg življa
svakako pobuđivao izvesno interesovanje, iako ne uvek iz istih razloga.
Posvećujući dosta prostora aktuelnim političkim događajima u svetu,
list je bio privlačan za sve koji su pratili nastale zanete i interesovali
se za razvoj krize, a zatim i operacija na ratištima. »Kako su mi pripri-
vjedali mnogi stari ljudi, koji su u ovo doba živeli« — svedoči Krešev-
ljaković — »čitane su te vijesti no Bosni s osobitim interesom. Pravo-
slavni i još više muslimani veselili su se pruskom napretku« (c. čl. str.
15). Ali, kad je govor o muslimanima, videće se odmah da su samo
pojedinci mogli imati simpatija prema Prusima.

Jer muslimansko stanovništvo bilo je u to vreme silno uznemireno
glasovima o odstupanju Bosne Austriji, potrzanim javno po novinama
još pre izbijanja rata 1866, i vlast je, kako tvrdi Sopron, morala obzi-
rivo i smotreno postupati da ne bi na videlo izbio sav fanatizam tih
razdraženih masa. Ovo raspoloženje održavali su derviši, želci i slični
elementi koji su po tekijama grmeli protiv svih novotarija izvođenih
pod vladinim pokroviteljstvom, među koje su pre svega ubrajali otva-
ranje štamparije i izdavanje novina. I dok su vladini predstavnici oku-
ljali uglednije građane i smirivali ih objašnjavanjem važnijih događaja,
u muslimanskim masama je pod uticajem pomenutih fanatika rasla
uznemirenost i pretila da u jednom času pređe u javni revolt. O raspo-
loženju muslimanskog življa svakodnevno je izveštavao ruskog konsula
Sulepnjikova njegov kavaz Mehmed, pa je otud i Sopron bio o svemu
stalno obavešten. Ovo uznemirujuće stanje među muslimanima onespo-
kojavalo je pojedine prestavnike režima (C. br. »Semliner Wochenbla-
tta« iz 1891).

Nije jasno u kojoj je meri postojala protivnost između domaćih
muslimana i turskih vlastodržaca s obzirom na stav prema austrijsko-
pruskom ratu. Čini se da je većina muslimana bila manje-više indife-
rentna prema ishodu tog rata i jedva ako bi se smelo govoriti o nekim
simpatijama prema ma kojoj od ratujućih strana. Za turske zvanične
krugove, naprotiv, tvrdi Sopron, da su s velikim interesovanjem pratili
ratne događaje i »iz pojmljivih razloga« željeli najbolji uspeh austrijs-
skom oružju. »Jer njegovom pobeđom zacemente bi odjednom sve kom-
binacije u vezi s kompenzacijama. Stoga je pobeđa južne carske vojske

kod Kustoce (Custoza) na 4. juna bila na Kapiji pozdravljena iskrenim klicanjeri koje je, naravno, potrajalo samo dotle dok se nije saznalo za odstupanje Venecije Napoleonu III, a taj glas je najdublje ozlojeđio duhove, pogotovu posle vesti o ishodu bitke kod Kenigreca (Königgrätz)» (C. br. «Semliner Wochenblatta»).

Pored vesti o svetsko-političkim i ratnim događajima, «Bosanski vjestnik» je za domaće ljude bio interesantan umnogom i po svom zabavno-poučnom sadržaju. To se odnosi pre svega na narodne pesme iz Sarajeva, koje je već od trećeg broja gotovo stalno objavljivao učitelj Teofil Petranović, «pa su se o ove brojeve jagmili Muslimani i Jevreji, čak i oni koji nijesu znali čitati», kako je svojevremeno tvrdio Josip Milaković (Kreševljaković, c. čl. str. 14). Nema nikakve sumnje da se interesovanje muslimana za list u znatnoj mjeri pojačalo kad je Sopron počeo objavljivati i narodne pesme bosanskih muslimana, koje je delimično sam skupljao i o njihovoj umetničkoj vrednosti imao vrlo visoko mišljenje.¹⁷ Može se reći da su zbog narodnih pesama, slično kao i zbog političkih i ratnih vesti, bili zainteresovani prema «Bosanskom vjestniku» razni pojedinci iz svih narodnih grupa.

Nasuprot muslimanima i Jevrejima, Srbi i Hrvati su i iz nacionalnih razloga zauzimali prema «Bosanskom vjestniku» određen stav. List se pojavio upravo u vreme kad «u obe nacionalne misli i u Bosni poprimale politički sadržaj i tim stvarale programsku osnovu za političke pokrete koji će se među sobom sukobljavati i izazivati mnoge nesuglasice. Nije stoga teško razumeti što su glavni protagonisti i pobornici strujanja imali prema listu od početka nejednako držanje.

Za predvodnika hrvatske nacionalne misli Klementa Božića,¹⁸ tada dragomana pruskog konsulata u Sarajevu, Sopron kaže da je pre izbivanja rata «ostentativno izbegavno» redakciju lista. «Razlog za to» — objašnjava on — «ležao je u nemiloj pojavi koja se zbog latinice i cirilice začela i još danas deli duhove u dva tabora, jer se «Bosanski vjestnik» pojavio cirilicom. Gospodin Božić i njegovi politički prijatelji očekivali su da će list biti štampan latinskim slovima, i da bi vredeo kao hrvatski...» Zeleći da u Sarajevu pokrene i izdaje srpski politički

¹⁷) «Bosanski muslimani su» — kaže Sopron — «spremni za pesmu kao i njihova plemenska braća Srbi, a svojstvena im je ista poetska stvaralačka mašta kojom se uopšte odlikuje srpski narod. Ovo potvrđuje mnoštvo narodnih pesama čiji sadržaj i način iskazivanja odaju islamsko poreklo. Ja sam iz narodnih usta pobeležio priličan broj tih pesama, koje se po poetskoj vrednosti mogu porediti s najuspelijim srpskim narodnim pesmama iz Vukovih zbirki... Za vreme mog boravka u Bosni trudio sam se oko skupljanja narodnih pesama, pre svega onih koje se javljaju kod muslimana. Zabeležio sam najveći deo sam, a neke sam dobio s prijateljske strane...» («Semliner Wochenblatt», XIII, br. 33 od 14. avgusta 1892).

¹⁸) Klement Božić (1841—1893), urednik «Obzora». Rođen u blizini Zadra, svršio je u Zadru osnovnu školu i gimnaziju, u pravu je učio na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu. Posle školovanja došao je u Sarajevo za dragomana u tek osnovani pruski konsulat. O bosanskim prilikama slao je dopise u «Pozor» i «Zatočenik». S mladim franjevcima u Sarajevu bio je pokretač društva kome je zadatak bio da među bosanskim katolicima iskorení ime Sokac i uvede ime Hrvat. Zbog nacionalističke propagande, a i zbog sumnje da službene tajne ođaje austrijskom konsulatu, konsul Blau je već 1867. otpustio dragomana Božića iz službe. G. 1869. Božić je ušao u redakciju «Zatočenika» u Sisku, a od 1880. pa do smrti bio je urednik «Obzora».

list, Sopron je svoju nameru uspešno priveo kraju i nije, uza svu toleranciju prema Hrvatima, ni pomišljao da umesto srpskog izdaje hrvatski politički list. Sam on ne kaže zašto je tako postupio, ali tvrdi da bi u to vreme turska vlada sigurno uložila svoj veto protiv pokretanja hrvatskog lista u Sarajevu. Za ovo on daje u produžetku jedno karakteristično objašnjenje: »Tada je u turskim krugovima, kako je napred primećeno, vladala upravo opšta bojazan od Austrije, pa je državnike na Zlatnom Rogu, isto kao i vlastodršce u Bosni, ispunjavalo najveće nepoverenje prema svemu što bi se ikako moglo dovesti s tim u vezu« (C. br. »Semliner Wochenblatta«).

Dok Sopronovo zanimljivo kazivanje razjašnjava samo donekle pojavu prvog bosanskog lista, u hrvatskoj štampi isticano je povodom štampanja »Bosanskog vjestnika« ćirilicom, a malo kasnije i zvanične »Bosne«, da su zbog takve štampe nezadovoljni bosanski katolici Hrvati. Bio je to pogodan materijal za rasplamsavanje polemike o nacionalnoj orijentaciji bosanskog stanovništva. Na žučne dopise objavljene u »Pozoru«, verovatno iz pera Klementa Božića, odgovorio je dopisnik iz Sarajeva 23. juna tvrdeći, pored ostalog, da u Bosni ni Turci nisu odriicali srpsku narodnost, već je priznavali »u riječi i djelu«, a sad se upinje tobožnji brat Hrvat da je s izmišljotinama pobije. »Jeli to braćinski posao« — pita pisac — »da se utičete vladi turskoj, da se ćirilova pismena u bosanskim listovima s latinicom zamijenu, kao da ćirilica nije vaša, kao da niste i sami ćirilicom pisali i crkvene knjige prije sto godina« (»Zastava«, I, br. 43 od 7. jula 1866).

Pored sličnih prepirki javno vođenih u jugoslovenskim listovima, i austrijski generalni konzul u Sarajevu istakao je u svom izveštaju bečkoj vladi da je zbog štampanja ćirilicom zvaničnog lista nezadovoljan katolički element u zemlji (R. Zaplata: Strani konzuli u BH. Kalendar »Gajret« za 1937, str. 132). Ali turska vlada nije se mnogo osvrtała na sve te prigovore i posredovanja, i samo je s jačanjem centralističkih tendencija forsirala sve više turski jezik kao zvanični, pa su listovi pokretani u Bosni i Hercegovini posle »Bosanskog vjestnika« (»Bosna«, »Sarajevski cvjetnik«, »Neretva«) izdavani pre okupacije dvojezično, pola ćirilicom na srpskohrvatskom i pola arabicom na turskom jeziku.

Za bosanske Srbe, međutim, može se reći da im je godila pojava »Bosanskog vjestnika«, pa su taj list, uza sve zamerke, prihvatili i smatrali svojim. Za potvrdu ovog dovoljno je navesti stav koji je prema listu zauzimao vođ omladinskog kruga sarajevskog Teofil Petranović, »glavni agitator srpstva u Bosni«, kako za njega fra Grgo kaže. Dok je K. Božić u ime Hrvata »ostentativno izbegavao« redakciju lista, Petranović je pod punim imenom otvoreno saradivao gotovo u svim poznatim nam brojevima »Bosanskog vjestnika«, a osim toga i zadobio već u početku Soprona da mu o trošku štamparije izda zbirku ženskih narodnih pesama iz Sarajeva. Petranovićeva angažovanost na ovom poslu ne ostavlja sumnje o tom da su bosanski Srbi s poverenjem gledali na Sopronovu bosansku akciju.

I dopisnici srpskih listova iz Bosne pokazuju izvesno zadovoljstvo zbog pojave »Bosanskog vjestnika«. Tako dopisnik »Sa bosanske granice na Đurđev dan« ističe posebno da je izlazak prvog broja ovog sarajev-

skog lista bio za njega »velika i prevelika« novost, iako to za druge i ne mora tako biti. »I zaista za mene nije samo bila jedna novost — produžava dopisnik — »već čisto mi srce zaigra kad vidoh prvi broj jednog srbskog lista izišavšeg u mojem biednom ali meni milom zavičaju, — velim prvi broj srbskog lista, jer takovi učinl mi se na prvom pogledu, videći ga u srbskoj odeći obučena, s lijepim srbskim slovima pisana...« (»Zastava«, I, br. 25 od 5. maja 1866).

Pa ni kasnije, pored svih zamerki i prigovora, pohvale listu nisu posve izostale. Tako dopisnik »Iz Sarajeva na sv. Andriju« kaže da su se turski vlastodršci prevarili kad su s pečatnjom hteli da u Bosni unište srpsko ime. Ali ne samo da im to nije pošlo za rukom, »no gle čuda, »Vjesnik« bosanski ima sasvim protivno dejstvo, nego što mu je cilj! Pečatan sa kirilicom bijaše nekome nož u arcu, a naprotiv Srbe podseti na ono što je njihovo!« (»Zastava«, I, br. 89 od 15. decembra 1866). A kad je ovaj list prestao izlaziti, dopisnik »Iz Sarajeva« vajka se zaboravljajući pri tom na ranije zamerke i prebacivanja: »Sarajlijama je žao, što »Bosanski vjestnik« ne izlazi, no samo zvanična »Bosna« koja je svagda puna čudesa« (»Napredak«, XX, br. 62 od 2. avgusta 1867).

Ali srpski listovi su od početka još više napadali Soprona zbog njegova rada u Bosni, prigovarajući mu pre svega što je pristao da sa štamparijom i listom bude u službi turskih vlastodržaca. Tako se i pre izlaska lista ističe u jednom dopisu iz Beograda da će Sopronovo služenje Turcima doći do izražaja naročito prilikom štampanja školskih i drugih knjiga »što će za bosansku decu i druge čitaoce biti preinačeno, kako čestiti Osman-paša i njegov u tome pomoćnik Rašid-efendija narede i preinačiti dadu...« (»Zastava«, I, br. 19 od 14. aprila 1866). Beležeći pojavu »Bosanskog vjestnika« dopisnik iz Sarajeva tuži se na tendenciju koju u narodnosnom pogledu pokazuje novi list: »No evo žalosti: S ovim listom hoće da nam utamane narodnost našu, te mesto srpski jezik pišu »bosanski« jezik i »bosanski« narod« (»Zastava«, I, br. 24 od 1. maja 1866). Istim povodom pomenuti dopisnik »Sa bosanske granice« stavlja zamerke zbog hvaljenja autonomnog bosanskog vilajeta u kome se »srbsko ime, srbski jezik Bošnjaka naziva bosanskim« (»Zastava«, I, br. 25 od 5. maja 1866).

Prava paljba osuta je na prvi broj »Bosanskog vjestnika« u starom novosadskom listu, gde je tim povodom samo u jednom broju izišlo pet dopisa iz Sarajeva i jedan iz Mostara. Tu se, pored ostalog, zamera dopisniku O. iz Sarajeva što u izveštaju o katoličkoj školi naziva jezik hrvatskim, a uredniku što u zagradi pod upitnikom taj naziv ispravlja u bosanski. Takođe se u drugom dopisu prigovara što je u jednom oglasu pomenut hrvatski a izostavljen srpski jezik. »A kad ovaj »Vjesnik« neće da spomene srbsko ime, no ga se kloni, kao i oni u Zagrebu, da šta će tek da rade novine vladine, koje će početi u Sarajevu izlaziti...« Dopisnici se obaraju naročito na bošnjaštvo koje se protivno srpsstvu stvara. »Dosađa nas Turci tlačije i gnječiše, ali nam u narodnost ne diraše, a sada se Osman-paša i Rašid-efendija domisliše, te sa novim našim novinarom hoće da nas odnarođe...« Na sličan način reaguje i dopisnik iz Mostara pitajući se »kakve li će to moći novine biti, koje će u Sarajevu a na turski trošak izlaziti« i u kojima se izbegava da se srp-

ski jezik nazove svojim pravim imenom («Napredak», XIX, br. 34 od 28. aprila 1866).

Zanimljivo je da su ovi neuobičajeni napadi (šest dopisa u jednom broju) ponešto »doterani« u redakciji novosadskog lista, pri čemu su iz njih izbačene sve pohvale upućene uredniku i njegovom listu. O tom je dopisnik K. iz Zemuna pisao 4. maja Sopronu: »Čitali ste u »Napretku« napadanja na vas i vaš list... Ja sam se baš desio u Novom Sadu, kad su ti dopisi protivu vas u »Napretku« izišli. Zeleći ih u cjelosti čitati, jer ih je urednik, kao što ste vidili, samo u odlomcima pečatao, a to sam svojim očima vidio kad sam bio u Fuksovoj pečatnji, da je g. Urednik sve ono, što je za vas lijepo i pohvalno bilo, izbrisao, te ih je onako sakato saobštio (!)« («Bosanski vjesnik», br. 6 od 14. maja 1866).

Može se reći da napadi na Soprona i njegov list nisu u srpskoj štampi ni kasnije izostali, kad se počela uviđati i priznavati korisnost ovih prvih novinarskih pokušaja u Bosni. Tako, na primer, prilikom zabrane »Zastave« u Srbiji, dopisnik iz Sarajeva pravi upoređenje ovog lista i sarajevskog, pa kaže, pored ostalog: »Zabrana »Zastave« od vlade u Srbiji nas je skamenila. Vlada koja je pozvana da za slobodu celog srpskog naroda tako reći pušku opali, ta vlada goni iz Srbije srbsku »Zastavu«, zastavu sloge i slobode: može li što crnje pred očima biti nego što je to gonjenje? U Beogradu čitaju »Bosanski vjesnik« koji priča da smo mi najсреtniji narod na svijetu! Terati »Zastavu« iz Srbije, a puštati »Bosanski vjesnik« koji je oruđe krvnog dušmanina srpskog zove li se to služiti »opštem interesu i dostojanstvu Srbije?« («Zastava», I, br. 83 od 23. novembra 1866).

Zbog turkofilstva Sopron je napadan i u savremenoj hrvatskoj štampi. Iz opširnog novinskog pisanja Velimira Gaja, skupljenog kasnije i u knjigu, citiraćemo samo jedan pasus radi karakterisanja toga gledanja. Pisac ukazuje na ugovor Sopronov s turskom vladom za štampariju i izdavanje novina i pored izuzetno nepovoljnih prilika u zemlji, pa zatim kaže: »Ali Sopron sa svim tim tiskaše pomenate novine usred sriede Sarajeva, pošto se s tiskarnicom i porodicom svojom iz Zemuna tamo preselio. Zar se nije sviet prevrnuo? Na sviet izdavati novine pod razsudom zatucana Turčina, Rašid-efendije, koji će pored oskudice vesti još paziti, da dolaze pod tisak samo one stvari, koje su povoljne osmanlijskoj vladi: nisu li to gorke ludorije? Ne znači li to, ići u Bosnu, tobože današnja prosvjeta da se širi, a u istini sloboda svetoga tiska da slavi sverkovinu kukavnih *pannyhida* pod polumjesecom? Nije li to rug i grdnja tiskovne svetinje? Pak opet kažemo, da se pored svih tih zabrana može danas sjutra prohtjeti turskoj oblasti, da natiska jedna vratoloma, Soprona, mjesto novina. To bi upravo bile novine u duhu i smislu mučilačke vlade osmanlijske« (Balkan-Divan. Zagreb 1878, str. 205—206).

Iako savremeno javno mnjenje nije bilo naklonjeno Sopronovoj akciji u Bosni, uglavnom iz političkih razloga, ne znači to ipak da nije bilo uticajnih pojedinaca koji su taj rad odobraval i podrživali. Da je jedan od tih bio i Jovan Gavrilović, dugogodišnji predstavnik Srpskog učenog društva i po ubistvu kneza Mihaila jedan od trojice namesnika, potvrđuje sam Sopron u svojim objavljenim uspomjenama: »Kad je pre više godina uređena prva knjigopečatnja u Sarajevu u Bosni, i taj po-

kušaj doživio kod većine srpskih listova zlobnu osudu, umesto neophodne podrške, Gavrilović je bio jedan od malobrojnih koji je, ceneći pri tom kulturni momenat, preduzimača veoma revnosno bodrio» («Semliner Wochenblatt», XII, br. 25 od 21. juna 1891). Takođe je i Vuk Vrčević u pismu koje je iz Trebinja 19 (31) januara 1867. uputio Sopronu u Sarajevo (a koje je objavio prof. Majo Medić) povoljno cenio prve novinske pokušaje Sopronove: »ja Vas lično niti po imenice ne poznavam ko ste, ali čitajući slučajno Vaš »Bosanski vjesnik« zaslužujete kao od mene tako i od svakog rodoljubivog Srbina pohvalu» («Stražilovo», VII, br. 27 od 3. jula 1894. str. 429).

Spomenutoćmo još da Sopron u raznim prilikama nije izbegavao javnu polemiku nego se njom obilno služio radi odbrane svojih stavova. U ovom slučaju, međutim, on je ćutao i bez odgovora ostavio silne napade kojima je u štampi bio izložen, ali je u ime opravdanja za turkofilstvo zapisao pred smrt u svojoj Autobiografiji: »Zbog ovoga bosansko-turskog preduzeća bio sam vrlo žestoko napadan od nacionalnih šovinista i kao turkofil ozloglašen, ja se pak ponosim zadakom koji sam sebi postavio; pojavio sam se kao krčilac napretku, jer sam u Bosni osnovao prvu štampariju i prve novine, što je u svakom slučaju kulturni momenat. Po tu cenu nije nečasno biti nazvan i turkofilom» (Stojić, c. d. str. 56).

Nema sumnje, savremenici su u napadu na Soprona i njegovu bosansku akciju preterivali iz političkih razloga, pa i onda kad su ti napadi delom bili opravdani. Kako se to naslućuje iz već iznetih primera, nije sad nužno ulaziti u pobliže razglabanje tog pitanja, tim manje što se » pravom može tvrditi da je Sopron, uza sve neprilike s kojima se nosio, uspeo da očuva unekoliko objektivnost lista i izbegne žučne polemike s inostranom štampom i njenim bosanskim dopisnicima. On je isto tako u prikazima društveno-političkih i privrednih prilika u zemlji bio najčešće odmeren i škrt u pohvalama, pa i pad te pohvale nije mogao izbeći, insistirao je više na onom što bi trebalo da bude nego na hvaljenju postojećeg stanja. Čini se da upravo u ovakvom držanju pri izdavanju lista treba tražiti razloge zašto je Sopron posle godinu dana neočekivano obustavio svoj »Bosanski vjestnik« i vratio se u Zemun.

Zna se da je Sopron kao razlog svog odlaska iz Sarajeva pre ugovorenog roka naveo zdravstvene prilike (bolest), kako to obično biva kad se pravi razlog ne želi kazati. Sve da je bolest i postojala, teško da je mogla dovesti do takvih naglih preokreta. A kako nije poznat nikakav stvaran dokaz koji bi potkrepljivao ozbiljniju bolest ovog čoveka u najboljim godinama, po svemu sudeći razlog odlaska Sopronova iz Bosne nije bila bolest, nego pre nezadovoljstvo Osman-paše i ostalih zvaničnih krugova s listom »Bosanski vjestnik«, koji u odbrani turskog režima u Bosni nije svojim pisanjem ispunio njihova očekivanja. Samo, uređeno je sve na miran i prijateljski način, i nema nagoveštaja da bi Sopron bio proteran i njegov list zabranjen, kako je kasnije tvrdio fra Antun Knežević. Za pobijanje već proširene nacionalne propagande i odbijanje oštih napada jugoslovenskih listova na turski režim u Bosni, Osman-paši nije bio više dovoljan Sopron, nego takvo lice koje će se za interese vlastodržaca svesrdno i potpuno založiti. I takvo lice je on, nešto kas-

nije, zaista našao u novinaru Mehmed Sakiru Kurtćehajiću, osnivaču i uredniku lista »Sarajevski cvjetnik«.

Cini se da iznetu pretpostavku o obustavljanju »Bosanskog vjestnika« potkrepljuju delimično i neki Sopronovi postupci po dolasku u Zemun, naročito u vezi s pokretanjem i izdavanjem nedeljnog lista »Zemunskog glasnika«.

Beleška o »Zemunskom glasniku«

Po pripremama vršenim u leto 1867. Sopron je jasno pokazao svoju rešenost da u Zemunu nastavi izdavati jedan nedeljni list, sličan u svemu dotadašnjem »Bosanskom vjestniku«. Ova povezanost između starog i novog lista, značajna kao dokaz da je Sopron odlazeći iz Sarajeva samo privremeno prekinuo izdavanje lista, može se sa dve strane nesumnjivo potvrditi.

Zeleći da bude završen članak o turskim namesnicima u Bosni, prekinut u 12. broju »Bosanskog vjestnika« iz 1867, Sopron se obratio Muvekitu i u pismu od 16. avgusta 1867. iz Zemuna rekao mu, pored ostalog: »Budući da ću od oktobra opet moje novine izdavati, to želim produžiti onaj vaš članak o bosanskim namjesnicima, te Vas molim da mi produženje pošaljete. Gospodin Miloš efendija biće dobar da ga piše, ako vama to vrijeme ne bi dopustilo.« Na kraju pisma Sopron napominje da će Muvekitu »kao prijatelju slati svoj list kao i prije i mi lo će mu biti ako budete u njemu nalazili zadovoljstvo« (O. Sokolović i M. Hadžijahić: Prvi pokušaji štampanja radova bosanskih muslimana, »Bibliotekarstvo«, IX, br. 4 iz 1963, str. 29). Muvekit, međutim, nije poslao traženi svršetak članka, pa ga ni Sopron nije mogao štampati u svom novom listu.

Avgusta 1867, verovatno koji dan pre citiranog pisma, Sopron se obratio slavnom zemunskom Opštinskom magistratu i zamolio koncesiju za izdavanje jednog nedeljnog časopisa na srpskom jeziku, oslobođenog polaganja kaucije, koji bi počeo izdavati od oktobra iste godine. Kako je podela izdavačke koncesije spadala u nadležnost Generalne komande u Temišvaru, Sopron je uz ovu svojom rukom pisanu molbu na nemačkom jeziku dao podrobna objašnjenja. List će se zvati »Nedeljni list« i biti pretežno poučnog i zabavnog sadržaja; baviće se svim privrednim pitanjima, takođe i lokalnim prilikama, donositi vesti iz zemlje i sa strane i po tome biti hronika savremenog zbivanja na svim životnim područjima, osim političkog. Kao Nemač, Sopron nije propustio da podvuče i patriotsku tendenciju svog izdavačkog poduhvata, što je opširno obrazložio duhovnim i materijalnim momentima, kao i željom da ojačaju saobraćajne i druge veze Austrije sa susednim turskim zemljama.

Uz data objašnjenja, Sopron je na kraju naglasio i znatnu ulogu ovakvog lista, koji će svojim načinom saopštavanja vesti i ostalim sadržajem imati trajniju vrednost od dnevne štampe i, naročito, biti sposoban da proдре u porodične krugove i na njih blagovremeno dejstvuje. A zatim on kaže izričito: »Kao nastavak lista »Bosanski vjestnik«, koji je potpisani izdavao duže vremena u Sarajevu (Bosna-Seraj), načiće on u slovenskim provincijama Turske brojne i sigurne čitaoce.« Svoju molbu za koncesiju završio je Sopron novom patriotskom tiradom, verovat-

no radi lakšeg i bržeg dobivanja koncesije od vojnog režima, ističući kakvo snažno dejstvo ima štampa zasnovana na poverenju, naročito kod primitivnih naroda (Istorijski arhiv Beograda, br. 2399/1867).

Već sredinom septembra Sopron je iz Temišvara dobio zatraženu izdavačku koncesiju, ali upravo kad je nameravao da pokrene list, u Novom Sadu je početkom oktobra izašao jedan drugi »Nedeljni list«, pa je stoga trebalo naknadno zatražiti i dobiti odobrenje za promenu naziva lista. Iz ovog razloga pomeren je početak izlaska lista pod novim nazivom za mesec dana.

Prvi broj »Zemuskog glasnika« pojavio se 4. novembra 1867. i na uvodnom mestu doneo kratku programsku belešku. Posle isticanja da je list posvećen umnim i materijalnim interesima čitalaca, tu se kaže: »Narodna ekonomija: zemaljska privreda, trgovina, obrt, radinost i pr. biće glavni predmeti njegove sadržine. No ujedno će kao hronika sadanosti javijati i pobeležiti događaje, koji se zbivaju po svetu, predpostavljajući pri tome ono što je bliže udaljenome, domaće stranome. Znatan prostor lista opredeljen je poučnoj zabavi čitalaca, kao i mestnim interesima. Uveriće se čitajući svet, da rodoljubivi i naprednjački duh vlada ovim poduzećem.« A u zaglavlju lista, gde se govori o pretplati i njenom polaganju, kaže se, pored ostalog: »Predbrojnici iz Bosne, Hercegovine i Stare Srbije predbroje se u plaćenim prsmima kod uprave vilajetske štamparije u Sarajevu«. Ovo uputstvo, zadržano kroz celo vreme izdavanja lista, potvrđuje nedvosmisleno da se Sopron u dobrim odnosima rastao s merodavnim režimskim krugovima u Sarajevu.

»Zemuski glasnik« je izlazio ravno dve godine (1867/1868, 1868/1869), pa su za to vreme izašla svega 104 broja, svaki na osam stranica manjeg novinskog formata, s kontinuiranom paginacijom. Na kraju pojedinih brojeva stoji: Izdaje i uređuje I. K. Sopron — Sopronova pečatnja u Zemunu. Pri uređivanju ovog lista Sopronu je pomagao omladinac Sima Popović (1844—1921), kasniji vojvoda crnogorski.

U svom novom listu Sopron je u nastavcima objavio »Slike sarajevske« (br. 1—6 iz 1867 — nepotpisano), u kojima je izneo svoja sećanja i utiske iz ovog grada posle jednogodišnjeg boravka u njemu. Čar ovih »Slika« je u tome što su objavljene neposredno posle doživljaja i nisu opterećene kasnijim događajima ni uticajima. Posle toga su izostali duži napisi o Bosni, ali gotovo u svakom broju ima zanimljivih vesti i zapažanja raznih dopisnika iz Sarajeva, a i nekih drugih bosansko-hercegovačkih mesta. Pomenućemo samo ukratko da se u brojevima »Zemuskog glasnika«, pored ostalog, mogu naći vesti o predstavnicima turskog režima u Bosni (Osman-paši, Rašid-efendiji, Rauf-paši, Safet-paši), zatim javnim i prosvetnim radnicima (Vasi Pelagiću, Teofilu Petranoviću, Staki Skenderovoj, Milošu Mandiću), vilajetskoj skupštini, o prilikama u Bosni, o pokretanju »Sarajevskog cvjetnika«,¹⁷ dr Galantaju, nekim konsulina itd.

¹⁷⁾ »Iz Sarajeva došao nam je prvi broj novoga lista, koji tamo od nove godine počeo je izlaziti na srpskom i turskom jeziku, pod naslovom »Sarajevski cvjetnik«. List je taj onako isti kao i »Bosna«, i ako se hvati da je nezavisan; razlika postoji samo kao što vidimo iz prvog broja, što je manjeg formata i što je štampan na žutoj artiji. »Sarajevski cvjetnik« izlazi jedanput u sedmici i cena mu je 50 groša godišnje« (»Zemuski glasnik«, br. 13 od 26. januara 1869).

Vredi ovde još istaći da je Sopronov »Zemunski glasnik« isprva primljen s pohvalama u srpskoj štampi. Tako Stojan Novaković, iznoseći u jednoj belešci program lista, kaže potom: »Prvi broj je dobro uređen i odgovara zadatku ovakoga lista. Mi se radujemo što se u našem svetu odomaćuju ovi lokalni listovi. Oni su most kojim svaki predeo lakše dolazi do velikoga tečiva zajedničkih interesa i zajedničkoga razvijanja celoga naroda i lakše se može koristiti njime; time su pak kanali kroz koje pokret narodni u jačoj meri prodire i u svako mestance i bolje ga oživljuje« (»Vila«, III, br. 47 od 19. Novembra 1867, str. 754). Tako isto se i oba novosadska časopisa povoljno izjašnjavaju o ovom listu. Pošle isticanja da su u isto vreme izašla tri nedeljna lokalna lista (u Novom Sadu, Vršcu i Zemunu), kaže se na kraju jedne beleške: »Mi s iskrenom radošću pozdravljamo sve ove poduzetke i želimo im svaku sreću i napredak...« (»Matica«, II, br. 32 od 20. novembra 1867, str. 795). A na drugom mestu: »List je dobro uređivan, s toga je nadati se, da će se i održati« (»Danica«, VIII, br. 34 od 10. decembra 1867, str. 815).

Ali »Zemunski glasnik« nije se održao. U jednom nepotpisanom uvodniku o kulturnoj istoriji Zemuna kaže o tom Sopron: »Ne naišavši na podršku, »Zemunski glasnik« je morao posle dve godine prestati. On nije našao nikakve milosti kod Omladine koja se nalazila na vrhuncu svoje moći i uticaja. Ovaj list ne sme uhvatiti korena jer se ne nalazi u pravim rukama, tako je glasila parola i »Zemunski glasnik« je morao prestati« (»Semliner Wochenblatt«, VIII, br. 50 od 11. decembra 1887).

Ignjat Sopron sećao se do kraja života svoga preduzimljivog rada u Bosni i o njemu u raznim prilikama pisao, što je delimično korišćeno u ovom radu. I ma koliko da je u svoje vreme napadan, njegovo bosansko delo, osnivanje moderne štamparije u Sarajevu i izdavanje prvih novina na našem jeziku u Bosni i Hercegovini, nadživelo je sve udare i ostalo da svetli kao vidan spomenik jednog pionirskog kulturno-prosvetnog rada.

RESUME

IGNAZ SOPRON EN BOSNIE

Se basant sur des données de cette époque-là, l'auteur tâche de présenter le plus complètement possible l'activité en Bosnie de Ignaz Sopron, fondateur de la première imprimerie moderne de Sarajevo en 1866, éditeur et rédacteur en chef du premier journal bosniaque »Courrier de Bosnie« (»Bosanski vjestnik«) en 1866—67, auteur de nombreux aperçus ethnographiques, de récits de voyages à travers la Bosnie etc. Outre les données biographiques sur Sopron, l'auteur de ce travail corrige certaines données fausses, reprises souvent dans la littérature spécialisée, ayant trait le plus souvent au caractère du rédacteur de »Bosanski vjestnik« et à l'époque où ce quotidien paraissait. Un chapitre particulier est consacré à la réaction des contemporains à l'activité de Sopron — imprimeur — éditeur en Bosnie. Il y existe également un aperçu sur le journal »Courrier de Zemun«, qui fut la suite du »Courrier de Bosnie« et qui paraissait, deux ans après (1867—69), à Zemun que Sopron avait regagné après son court séjour à Sarajevo.